

Goran Korov, Zagreb

Rad KPJ u Zagrebu od 1931. do 1941. godine¹

I. Kronološki pregled djelovanja KPJ u Zagrebu od 1919. do 1931. godine

Završetkom Prvog svjetskog rata i raspadom Austrougarske 1918. godine, Kraljevina Srbija predvodila je političko ujedinjenje s Crnom Gorom i južnoslavenskim zemljama u sastavu nekadašnje Austrougarske – Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Vojvodine. Međutim, sukob je počeo praktički po formiranju nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, prvenstveno oko njezinog političkog ustroja.² Formirane su brojne nepomirljive koncepcije, kao što su bile unitarističko-centralistička, separatistička, velikosrpska, ili velikohrvatska. Uoči prvih izbora, za Ustavotvornu skupštinu, 28. studenog 1920. godine, u Kraljevini SHS djelovalo je preko 40 političkih stranaka. Najutjecajnije od njih bile su velikosrpska centralistička *Narodna radikalna stranka*, centralističko-unitaristička *Demokratska stranka*, zatim federalistički orijentirana *Hrvatska republikanska seljačka stranka* (HRSS), *Slovenska ljudska stranka* (SLS) i *Jugoslavenska muslimanska organizacija* (JMO) su usvojile

¹ Tekst je nastao u okviru istraživanja kojega je povodom 70. godišnjice oslobođenja Zagreba od fašizma – s ciljem povratka potisnutih političkih dimenzija antifašističke borbe – proizvela grupa povjesničara/ki, kustosa/ica i aktivista/ica, okupljena oko kustoskog kolektiva [BLOK] i Rosa Luxemburg Stiftunga za Jugoistočnu Europu. Kartografija otpora nastoji intervenirati kako u dominantni diskurs antikomunizma, demoniziranja partizanske borbe i narodnog otpora fašizmu, tako i u liberalno-kulturalistički diskurs, koji prešućuje neodvojivost NOB-a od socijalističke revolucije.

² Bilandžić, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi 1918.-1985.* Zagreb: Školska knjiga, 1985., 9.

kompromisnu orijentaciju, oscilirajući između hegemonističko-centralističkog i federalističkog bloka. *Komunistička partija Jugoslavije* (KPJ) jedina je od tada utjecajnijih stranaka lobirala protiv postojećeg ekonomsko-političkog uređenja, ugledajući se u svoj uzor, Rusku Sovjetsku Federativnu Socijalističku Republiku (od 1922. Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika). KPJ je formirana na Prvom osnivačkom kongresu odnosno Kongresu ujedinjenja u Beogradu od 20. do 23. travnja 1919. godine, pod imenom *Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista)*. Već u listopadu iste godine u Zagrebu je osnovano i omladinsko krilo stranke, *Savez komunističke omladine Jugoslavije* (SKOJ). SKOJ je već do sredine lipnja 1920. imao 5.500 članova. *Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunisti)* (SRPJ(k)) je u lipnju 1920. održala Drugi kongres u Vukovaru na kome je preimenovana u *Komunističku partiju Jugoslavije*. KPJ je tada imala preko 65.000 članova.³ Na izborima za Ustavotvornu skupštinu, SRPJ(k) je osvojila 59 mandata u Skupštini i time postala treća stranka u državi po broju izabranih zastupnika.⁴ Partija je dobila relativnu većinu odborničkih mjesta u 37 općina i mjesta širom Jugoslavije. Samo u Zagrebu osvojila je preko 7.000 glasova, gdje je njezin istaknuti član, Svetozar Delić, trebao preuzeti funkciju gradonačelnika. Međutim, pokrajinska vlada je ubrzo u Zagrebu i zatim u ostalim gradovima suspendirala načelnike i komunističke odbornike.⁵ Nakon izbornih rezultata za Ustavotvornu skupštinu, KPJ izašla je kao treća politička stranka po snazi u Kraljevini SHS. Velik utjecaj na popularnost komunista imala je, među ostalim, i konsolidacija sovjetske vlasti u Ruskoj Sovjetskoj Federativnoj Socijalističkoj Republici. Bilo je očigledno da će Crvena armija naposljetku ovladati cijelim njezinim prostorom. Revolucionarna plima u Europi se još uvijek nije stišavala te su vlasti Kraljevine SHS poduzele

³ Atlagić, David (ur). *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*. Izdavački centar Komunist, Rad, 1985., 69.-71.

⁴ Janjatović, Bosiljka. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002., 180.

⁵ Atlagić, 1985., 73.-76.

opresivne mjere u suzbijanju utjecaja KPJ. Režim je zakonski 30. prosinca 1920. godine zabranio legalno djelovanje KPJ objavom *Obznane*.⁶ Alija Alijagić, član *Crvene pravde*, ubio je 21. srpnja 1921. u Delnicama ministra unutarnjih poslova Milorada Draškovića, koji je u vrijeme donošenja *Obznane* bio ministar. Nakon ovog događaja, s namjerom da se konačno obračuna s KPJ, režim je pokrenuo sudske procese protiv mnogih komunističkih prvaka, zatvarao njihove općinske uprave i slično. Donošenjem Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi 2. kolovoza 1921. zabranjena je svaka djelatnost povezana s komunizmom. Iako značajno oslabljena, KPJ se povukla u ilegalnu djelatnost sve do 1941. godine.⁷ Po zabrani legalne djelatnosti spala je na 6.000, a do 1924. na samo 1.000 članova. Tih su godina članovi KPJ nastojali djelovati preko legalnih organizacija poput *Nezavisne radničke partije*, sindikata i omladine, ali je policija uspješno gušila i ovu zakamufliranu djelatnost.⁸ Prve naznake dolaska Velike ekonomske krize i njezino izbijanje 1929., uvjerali su komuniste po cijelom svijetu da je stabilizacija kapitalizma samo privremena i da Svijetu predstoje nove krize, ratovi i revolucije. U tom je periodu i Kominternu pozvala komuniste, gdje god uvjeti dozvoljavaju, da organiziraju oružane ustanke. Tu je naredbu nastojala provesti i KPJ i SKOJ, međutim, ispostaviti će se da je cijena bila prevelika.

Ionako oslabljenu KPJ su u to vrijeme potresale frakcijske borbe. Do 1927. godine, u Zagrebu je bila oformljena jaka antifrakcijska grupa okupljena oko Đure Đakovića, Blagoja Parovića, Antuna Mavraka, Andriju Hebranga i Josipa Broza. Tada su tekle pripreme za održavanje Osme konferencije Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb u 1928. godini, za koju je bilo bitno tko će biti izabran u rukovodstvo. Naime, zagrebačka organizacija je bila jedna od četiri najjače

⁶ Bilandžić, 1985., 18.-20.

⁷ Atlagić, 1985., 78.-79.

⁸ Goldstein, Ivo, Slavko Goldstein. *Tito*. Zagreb: Profil, 2015., 43.

gradske organizacije uz one u Beogradu, Nišu i Splitu te je bilo iznimno bitno tko će u njoj dominirati. Konferencija je održana u veljači 1928., u gostionici na Pantovčaku. Na njoj su delegati oštro kritizirali frakcijske borbe u vrhovima KPJ i odlučili uputiti pismo Kominterni, koja je svojim autoritetom trebala utjecati na nestanak frakcionaštva.⁹ Iste se godine Đuro Đaković primio posla oko stabiliziranja Partije po dolasku na funkciju organizacijskog sekretara CK KPJ na Četvrtom kongresu KPJ održanom u Dresdenu u studenom 1928. godine. Međutim, uslijed daljnjeg pogoršanja političke situacije u Kraljevini SHS, koje je kulminiralo atentatom na zastupnike HSS-a u zgradi Skupštine u Beogradu, kralj Aleksandar Karađorđević iskoristio je nastalu krizu da proglasi osobnu diktaturu. Dana 6. siječnja 1929. godine raspustio je Skupštinu i ukinuo Ustav.¹⁰ Stupanjem na scenu tzv. režima Šestojanuarske diktature, vlast je pojačala progone političkih protivnika i koristila sve brutalnije metode u suzbijanju njihovog djelovanja. Proglašenje diktature poklopilo se i s pozivima jugoslavenskih komunista o pružanju aktivnog otpora režimu, što je režimu samo dalo dodatnog povoda da pojača represiju. Tako je ubrzo i Đuro Đaković uhićen u Zagrebu da bi ga u travnju iste godine, zajedno s Nikolom Hećimovićem, sekretarom Crvene pomoći,¹¹ policajci ubili na austrijsko-jugoslavenskoj granici pri tobožnjem pokušaju bijega.¹²

⁹ Goldstein, 2015., 53.; Sentić, Marija, Narcisa Lengel-Krizman. *Revolucionarni Zagreb 1918-1945: kronologija*, Zagreb: Školska knjiga, 1979., 49.

¹⁰ Atlagić, 1985., 110.

¹¹ Međunarodna crvena pomoć (Međunarodna organizacija pomoći revolucionarima), skraćeno Crvena pomoć, bila je solidarna organizacija Kominterne osnovana 1922. godine. Služila je kao tijelo koje je osiguravalo materijalnu pomoć i moralnu podršku komunistima-političkim zatvorenicima. Do 1932. godine, Crvena pomoć imala je ogranke u 67 zemalja svijeta i ukupno 1,287,274 člana. Do 1938. godine, međunarodni karakter organizacije je splasnulo. Crvena pomoć je u Jugoslaviji u jesen 1940. preimenovana u Narodnu pomoć, koja je nakon početka rata 1941. prerasla u Narodnooslobodilački fond. Ovaj fond je skupljao pomoć za Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije.

¹² Janjatović, 2002., 288.-289.

Tih su godina u Zagrebu i njegovoj okolici stradali i mnogi rukovoditelji SKOJ-a. U Samoboru je policija 27. srpnja 1929. opkolila i u razmjeni vatre ubila Miju Oreškog, političkog sekretara CK SKOJ-a i njegovog brata Slavka, tehničkog sekretara CK SKOJ-a. S njima je bio i Janko Mišić, organizacijski sekretar CK SKOJ-a, član koji se ubio posljednjim metkom da ne bi žandarmeriji pao živ u ruke. Već 31. srpnja iste godine, policajci su u zagrebačkoj policiji nakon tromjesečnog okrutnog mučenja ubili Paju Marganovića, sekretara CK SKOJ-a, prikazavši njegovu smrt kao samoubojstvo. Sljedeće godine, u Zagrebu je prilikom uhićenja policija ubila Josipa Kolumba, političkog sekretara CK SKOJ-a, a teško ranila Peru Popovića-Agu, organizacijskog sekretara CK SKOJ-a. Popović je nakon kraćeg mučenja na policiji preminuo, a njegova je smrt također prikazana kao samoubojstvo. Sljedeće, 1931. godine, prilikom uhićenja 15. listopada u Zagrebu su ubijeni Josip Debeljak, sekretar CK SKOJ-a i Josip Adamić, sekretar SKOJ-a za grad Zagreb. Dana 14. kolovoza te godine, u Zagrebu je od posljedica dugog robijanja preminuo Zlatko Šnajder, sekretar CK SKOJ-a. Pred samu smrt je bio pušten na »uslovno liječenje«, ali nije dugo poživio.¹³

Policija je, osim rukovodećih ljudi Komunističke partije, progonila i zatvarala i njezine članove. Samo tijekom 1929. godine, Janko Bedeković, ravnatelj zagrebačke policije, uspio je otkriti i uhititi oko 200 komunista i njihovih simpatizera. Brojni su uhićenici po početku Šestojanuarske diktature 1929. godine izvođeni pred Sud za zaštitu države u Beogradu u grupama ili pred delegirane Sudbene sudove u Zagrebu, Osijeku, Bjelovaru i ostalim mjestima. Tada je u Beogradu grupa oko Matije Žalca izvedena pred Sud i suđeno joj je od 16. do 20. lipnja 1930. zbog komunističke aktivnosti u Zagrebu, dr. Zvonimiru Tkalcu i još devetnaestorici komunista suđeno je 17. lipnja 1930. godine. U

¹³ Janjatović, 2002., 289.-290.

Zagrebu je u travnju 1930. osuđena grupa komunista na čelu s dr. Šandorom Lövijem, optužena za komunističku aktivnost tijekom 1928. godine. Sam Lövi osuđen je na deset, a ostali na dvije do pet godina robije. Članovi te grupe bili su uhićivani sredinom 1929. godine. Još tridesetosmorici uhićenika povezanih sa Šandorom Lövijem suđeno je 14. lipnja 1930. u Zagrebu na duže kazne zatvora ili robije.¹⁴ Do kraja 1930., u Zagrebu je uhićeno još stotinu komunista.¹⁵ Uhićenja, progoni i ubojstva komunista nastavljena su i nakon 1931. godine, odnosno nakon Oktroiranog ustava, pa i nakon atentata na kralja Aleksandra 1934. odnosno sve do osovinske agresije i okupacije Jugoslavije 1941. godine.

Kratkim pregledom terora nad pripadnicima komunističkog pokreta prije i tijekom Šestojanuarske diktature može se uvidjeti da je situacija za komuniste koji su djelovali u Zagrebu, ali i općenito u Jugoslaviji, bila poprilično teška. Mnogi istaknuti članovi su bili uhićeni, osuđeni ili ubijeni, posebno zahvaljujući učinkovitosti represivnog aparata tadašnjeg načelnika zagrebačke policije, Janka Bedekovića. Kralj Aleksandar je 1931. godine nominalno poništio osobnu diktaturu stupanjem na snagu tzv. Oktroiranog ustava, ali je i dalje u praksi nastavio vladati apsolutistički. Progoni političkih neistomišljenika također su se nastavili istom žestinom.

¹⁴ Isto, 291.-292.

¹⁵ Koprivica-Oštrić, Stanislava. 'Razvoj KPJ u Zagrebu i na Trnju u razdoblju od 1929. do 1941. godine', u: *Zagrebačka općina Trnje u radničkom komunističkom pokretu i socijalističkoj revoluciji* (ur. Mira Kolar-Dimitrijević), Zagreb: IHRPH, 1981., 88.

II. Radnički pokret i djelovanje KPJ u Zagrebu 1931.-1941.

Od Oktroiranog ustava 1931. do 1934. – obnova aktivnosti

U ranijem je poglavlju predstavljeno kako su 1930-e teško započele po komuniste u Zagrebu i ostatku Jugoslavije. Članovi KPJ bili su suočeni s iznenadnom brutalnom represijom po uspostavi Šestojanuarske diktature. Dobar dio stradalog članstva bio je prije toga na obrazovanju u Sovjetskom Savezu. Osim toga, KPJ su u to vrijeme potresale i frakcijske borbe između »ljevice« i »desnice«. Iako je proces laganog oporavka od frakcionaštva započeo 1928., dolaskom Đure Đakovića na čelo KPJ, progoni tijekom Šestojanuarske diktature prekinuli su taj delikatni proces.¹⁶ Unatoč tome, članovi KPJ u Zagrebu radili su na obnavljanju partijskih ćelija po tvornicama, povezivanju simpatizera i novih članova te dijelili letke protiv kraljeve diktature. Osim ubojstva Josipa Debeljaka¹⁷ i Josipa Adamića,¹⁸ 1931. godinu također je obilježilo ubojstvo sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Zagreb i člana CK KPJ Antuna Šarića na Pantovčaku, što je bio dodatni udarac za partijsku organizaciju u gradu.

¹⁶ Jelić, Ivan. 'Komunistička partija Jugoslavije u društveno-političkom razvoju Zagreba između dva svjetska rata', u: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb: IHRPH, 1968., 10.

¹⁷ Josip Debeljak (Orešje kraj Svete Nedelje, 1902. – Zagreb, 1931.), komunistički aktivist i sekretar SKOJ-a. Član SKOJ-a postao je 1921. u Zagrebu, gdje je i radio. Članom KPJ postao je 1923. godine. Na Četvrtom kongresu KPJ u Dresdenu 1928. bio je izabran za člana CK KPJ i za sekretara SKOJ-a. Na ilegalnom sastanku u kavani *Priroda* u Zagrebu, opkolili su ga policijski agenti, ali im je uspio pobjeći. Nekoliko dana kasnije, otkrili su njegovu lokaciju u stanu na Sveticama i ubili ga u zasjedi, zajedno s Josipom Adamićem.

¹⁸ Josip Adamić (Vežišće kraj Čazme, 1907. – Zagreb, 1931.), komunistički aktivist. U članstvo SKOJ-a primljen je 1926. godine. Bio je aktivan i u sindikatima. Godine 1931., bio je izabran za člana Mjesnog komiteta SKOJ-a za Zagreb. Bio je blizak suradnik Josipa Debeljaka, tadašnjeg sekretara SKOJ-a. Poginuo je zajedno s Debeljakom prilikom policijske zasjede.

Trešnjevka je bila tipično radničko naselje onog vremena i četvrt sastavljena uglavnom od potleušica i malih trošnih kućica u kojima su živjele radničke obitelji i gradska sirotinja. Većina radnika i radnica je svakog jutra pješačila do svojih radnih mjesta bilo zbog visokih cijena prijevoza ili zbog toga što neplanska cestovna struktura nije omogućavala uvođenje gradskog prometa. Djece je bilo mnogo, a škola na Trešnjevci malo, i tek je pred rat stanje normalizirano kada su otvorene škole u Horvatima, na Novoj i Selskoj cesti, te u Zagorskoj ulici. Brojni pripadnici radničke klase Trešnjevke bili su aktivni sudionici akcija za poboljšanje položaja zagrebačkih radnika, tako da je KPJ ovdje imala jako uporište.¹⁹ Unatoč pojačanim progonima kojima su komunisti bili izloženi tijekom prvih godina Šestojanuarske diktature, njihovo ponovno povezivanje počelo je već 1931. godine. Veze između komunista su se stalno gubile ili pucale uslijed uhićivanja i policijskih provala, ali su oni ipak nastavljali raditi pojedinačno, na mjestu rada, u svojim stanovima, u sindikatima, kulturnim i sportskim društvima i sličnim organizacijama. Zahvaljujući kontinuiranoj aktivnosti komunista na svim brojnim lokacijama društvenog i privatnog života, u članstvo KPJ počela je ulaziti nova, mlada generacija, neupoznata s radom svojih prethodnika. Komunisti koji su radili u gradskim poduzećima na Trešnjevci, u elektrani (munjara), plinari i vodovodu, vodili su ćelije i nastojali da ova poduzeća budu mjesta za jačanje utjecaja KPJ. Već su 1933. radnici plinare i elektrane formirali zajedničku ćeliju, čiji su članovi bili i Stjepan Kavurić²⁰ i Ljubica Dobrinić, koja je radila u Tehnici KPJ i

¹⁹ Mira Kolar-Dimitrijević. 'Položaj trešnjevačkog radništva', u: *Crvena Trešnjevka* (ur. Drago Zdunić i Slobodan Žarić), Zagreb: Spektar, IHRPH, 1982., 82.-88.

²⁰ Stjepan Kavurić (Zagreb, 1905. – logor Lepoglava, 1942.) bio je sindikalni radnik i član KPJ. Bio je zaposlen u Zagrebačkoj električnoj centrali, a 1933. postao je član KPJ. Bio je i član Saveza bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije (SBOTIČJ). Tijekom vlade Cvetković-Maček, bio je uhićen i interniran u logor Lepoglavu, a nakon proglašenja NDH predan ustašama u ruke. Poginuo je prilikom pokušaja proboja iz samice zajedno s 30-oricom ostalih logoraša. Njegov brat bio je arhitekt Zvonimir Kavurić (1901 – 1944), također sudionik Narodnooslobodilačkog pokreta.

bila kurir. U Vodovodu je djelovao komunist Zvonimir Svjetličić,²¹ emigrant iz Istre. U Zagrebačkom električnom tramvaju je 1933. godine na praksi bio Leo Mates,²² gdje je uspio okupiti grupu koju je povezoao s KPJ.²³

Godine 1932., August Cesarec je, u suradnji s Ivanom Mrkšom (koji ga je uveo među simpatizere KPJ na Trešnjevci), iznio pred trešnjevačke komuniste zamisao da pokrenu list koji bi bio posvećen problemima i pitanjima vezanima uz život građana periferije. Uskoro su komunisti zajedno sa simpatizerima osnovali list »Glas Trešnjevke. Tjednik za komunalna, socijalna i kulturna pitanja zapadne periferije«. Prvi broj objavljen je 1. listopada 1932., a od 14. siječnja 1933. tematski je kasnije obuhvaćao društvene i komunalne probleme zagrebačkih periferija uopće, pa mu je naziv promijenjen u »Glas. Tjednik za komunalna, socijalna i kulturna pitanja periferija«. Međutim, list je nakon godine dana izlaženja zabranjen. U to je vrijeme isprva u Brozovoj, a zatim u Badalićevoj ulici student Ante Sedmak vodio malu tehniku PK KPJ. On sam je pisao matrice i umnažao razni materijal.²⁴

²¹ Zvonimir Zvonko Svjetličić, emigrant iz Istre u Zagrebu, bio je aktivan u KPJ od 1932. do svoje smrti. Bio je član PK KPJ za Hrvatsku i Slavoniju i član RK KPJ u Zagrebu. Boravio je na robiji pet godina. Ustaše su ga zarobili i stijeljali u logoru Jasenovac 1942. godine (HDA, GK SKH ZG, »Spisak ličnosti jugoslavenskog značaja«, 08/785-2/1962., kut. 343).

²² Leo Mates (Osijek, 1911. – Beograd, 1991.), pravnik, sudionik Narodnooslobodilačke borbe i jugoslavenski političar. U Zagrebu je završio gimnaziju i studirao tehniku. Tijekom studija bio je jedan od rukovoditelja studentskog revolucionarnog pokreta na Zagrebačkom sveučilištu. Od 1937. bio je član CK SKOJ-a i sekretar PK SKOJ-a za Hrvatsku. U razdoblju od 1933. do 1941. sedam puta je bio pred Sudom za zaštitu države, a 1939. je osuđen na zatvor u Lepoglavi. Nakon okupacije 1941. kao član MK KPJ za Zagreb radio je na organizaciji ilegalnog tiska, a 1942. se prebacio partizanima. Od 1945. bio je glavni urednik Tanjuga, i nakon toga bio aktivan u diplomaciji. Autor je više knjiga.

²³ Koprivica-Oštrić, Stanislava. 'Djelatnost KPJ na Trešnjevci', u *Crvena Trešnjevka* (ur. Drago Zdunić i Slobodan Žarić), Zagreb: Spektar, IHRPH, 1982., 104.

²⁴ Isto, 104.-105.

Aktivnost komunista u Željezničkoj radionici na Trnju

Na prijelazu sa 1932. na 1933. godinu, obnovljen je rad ćelije KPJ u Željezničkoj radionici. Komunisti, koji su izbjegli uhićenja u prethodnom periodu, okupljeni oko Adama Vajganda,²⁵ do 1933. su organizirali rad članova KPJ u svim odjelima radionice. Znajući za prisutnost komunista u tvornici, Uprava je vršila svakodnevne ponižavajuće premetačine svih radnika, što je u studenom 1933. dovelo do spontanog revolta među radnicima. Tom je prilikom Adam Vajgand bio uhićen 7. prosinca, optužen za raspačavanje letaka i 27. prosinca otpušten s posla kao »opasan komunist«. U to je vrijeme CK KPJ dao zadatak komunistima iz radionice i ložionice da rade na povezivanju s ostalim radionicama u zemlji. Na funkciji sekretara ćelije u radionici Vajganda je zamijenio ga mladi Ivan Krajačić. Samog Vajganda policija je ponovno odlučila uhititi 23. travnja 1934., opkolivši zgradu u kojoj se nalazio njegov stan. Vajgand je bacaio na njih stvari iz stana i kad je izašao na prozor, pucali su na njega, ranili ga i on je pao na ulicu. Sutradan je preminuo u bolnici na Svetom Duhu. Radnici iz željezničke radionice su mu organizirali pogreb, a lijes su nosili komunisti. Policija je sve vrijeme na konjima pratila pogrebnu povorku. Tijekom 1934. godine, konačno je uspostavljena redovna veza ćelije u radionici s CK KPJ i na taj način stvorena jezgra za rajonsku organizaciju, koja je osim radionice, obuhvaćala komuniste ložionice i cijelo područje Trnja. Sekretar tog Rajonskog komiteta bio je Ivan Krajačić,²⁶ a jedan od njegovih članova Stjepan Debeljak,²⁷ koji je radio u ložionici od 1927. godine.²⁸

²⁵ Adam Vajgand bio je željeznički radnik i komunistički aktivist. Članom KPJ postao je 1920. godine i bio aktivan u sindikatima. Bio je član Centralne uprave sindikata u Zagrebu i radnički povjerenik. Ubijen je prilikom pružanja otpora policiji u procesu uhićenja 1933. godine (HDA, GK SKH ZG, »Spisak ličnosti jugoslavenskog značaja«, 08/785-2/1962., kut. 343).

²⁶ Ivan Krajačić – Stevo (Poljane kraj Nove Gradiške, 1906. – Zagreb, 1986.), sudionik Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije. Godine 1931. primljen je za člana SKOJ-a, a po izlasku s robije 1933. i za člana KPJ. Od 1936. borio se u

Djelovanje komunista nakon atentata na kralja Aleksandra 1934.

Te iste, 1934. godine, Josip Broz se vratio s robije u Lepoglavi i Mariboru, povezo ćelije KPJ u Zagrebu i ubrzo bio kooptiran u Pokrajinski komitet KPJ za Hrvatsku i Slavoniju. Broz je sa skupinom najutjecajnijih zagrebaćkih komunista utjecao na normalizaciju odnosa između Centralnog komiteta s jedne i Mjesnog i Pokrajinskog komiteta KPJ s druge strane. Razlog prethodnih loših odnosa bio je taj da su rukovodstva optuživala CK da se neodgovorno ponaša prema kadrovima, čega su bile posljedice česte provale i uhićivanja rukovodećih komunista po Zagrebu. Na tom je sastanku formiran privremeni Mjesni komitet (Pokrajinski komitet), u koji su ušli Dragutin Petrović, Drago Marušić i Franjo Kralj. Broz je u srpnju iste godine bio kooptiran u Politbiro CK KPJ te je otišao u Beč. Tada je i podnio izvještaj o stanju komunističke aktivnosti u Zagrebu i pokrajini (Hrvatska i Slavonija). U njegovom izvještaju stoji da je u tom trenutku u Zagrebu djelovalo 19 ćelija, ali i nepovezanih grupa, te da su počele i pripreme na organiziranju Crvene pomoći. Na primjer, upozorio je da na Trešnjevci postoji nepovezana organizacija sa oko 50 aktivista, koju je vodio Viktor Lipovščak, istarski emigrant. Na jesen 1934. formiran je novi MK, jer je dosta članova starog sastava bilo pohapšeno. Organizacija je bila podijeljena na pet rajona. Članom MK tada je postao i Ivan Krajačić, dotadašnji sekretar Rajonskog komiteta.²⁹ Sljedeće godine, po gradu su formirane obrambene čete i grupe, kojima je u ime MK KPJ rukovodio

Internacionalnim brigadama, a po padu Republike 1939., vratio se u domovinu. Tijekom Drugog svjetskog rata obavljao je brojne dužnosti. Nakon rata vršio mnoge visoke dužnosti u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Narodni heroj Jugoslavije i junak socijalističkog rada.

²⁷ Stjepan Debeljak – Bil (Ferdinandovac kraj Đurđevca, 1908. – Zagreb, 1968.), sudionik Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije. Radio je u Zagrebu, gdje je 1932. postao član KPJ. Tijekom Drugog svjetskog rata, vršio je brojne dužnosti za NOP. Nakon rata bio aktivan na mnogim dužnostima u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Proglašen za narodnog heroja Jugoslavije.

²⁸ Koprivica-Oštrić, 1981., 88.

²⁹ Isto, 88.-89.

Zvonimir Svjetličić, zaposlenik Vodovoda. Jezgre ovih grupa činili su članovi KPJ i SKOJ-a, dok su šire članstvo činili samo njihovi simpatizeri, a njihova uloga bila je zaštita kolona demonstranata od policije.³⁰

Atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseilleu uznemirio je jugoslavenske komuniste. Oni najborbeniji smatrali su da je došao trenutak za dizanje revolucije, dok su pomirljivi smatrali da se treba primiriti, jer je tih dana zbog atentata pokrenut val policijskog terora nad svim ilegalnim pokretima i organizacijama u Jugoslaviji.³¹ Povodom sedamnaeste godišnjice Oktobarske revolucije 1934., MK KPJ izdao je letak, koji je bio raspačavan širom grada. Zbog širenja letka i prikupljanja priloga za Crvenu pomoć, na Sigečici i Na kanalu (današnja Radnička cesta) bili su uhićeni i osuđeni član MK KPJ Josip Poje (rođak Marka Oreškovića³²), Vilim Gajšek, Josip Celiščak i Ivan Bermanec. U sudskom dokumentu je zabilježeno da je Poje bio pročelnik ćelije KPJ u Gradskoj plinari, a ostali osuđenici članovi te iste ćelije. Od daljnjih aktivnosti trnjanskih ćelija KPJ vrijedi istaknuti sljedeće: krajem 1934. odnosno početkom 1935. godine, RK KPJ i SKOJ su na ciklostilu tiskali dva broja lista »Željezničar«, počelo je formiranje udarnih grupa pri Rajonskim komitetima i u većim poduzećima. Udarne grupe služile su za osiguranje akcija demonstranata. Početkom 1935., u Željezničkoj radionici djelovalo je 25 članova KPJ raspoređenih u 6 ćelija.³³

³⁰ Koprivica-Oštrić, 1982., 105.-106.

³¹ Goldstein, 2015., 88.

³² Marko Orešković – Krontija (Široka Kula kraj Gospića, 1896. – Veliko Očijevo kraj Drvara, 1941.), sudionik Španjolskog građanskog rata i jedan od organizatora ustanka u Lici 1941. godine. Godine 1927. postao je član KPJ. Od 1929. do 1936. služio je robiju u više kaznionica, a po izlasku iz zatvora otišao je da se bori u Španjolskom građanskom ratu. Po povratku u domovinu 1939. ponovno se uključio u rad KPJ. Godine 1941. poslan je u Liku da tamo organizira ustanak. Ubili su ga četnici prilikom raskola s partizanima.

³³ Koprivica-Oštrić, 1981., 89.

Dana 6. siječnja 1935., organizirane su demonstracije na godišnjicu Šestojanuarske diktature i tim su povodom trešnjevački komunisti u vrijeme zamračenja palili vatre na otvorenom u obliku petokrakih zvijezda.³⁴ U veljači, policija je uhitila određen broj komunista zbog raspačavanja letka *Crvene pomoći* »Za amnestiju i oslobođenje svih političkih i vojnih osuđenika«, a među uhićenima je bio i sekretar MK CP u Zagrebu Stanislav Čagljević. Činjenica da je *Crvena pomoć* djelovala na gradskoj razini pokazatelj je brzog razvoja ove organizacije, koja se u ovo vrijeme sve više naziva i *Narodna pomoć* (ime pod kojim će biti poznatija nakon 1940. i tijekom Drugog svjetskog rata). Povodom 8. marta, Dana žena, također je izdan letak, a demonstracije povodom Prvog maja održane su na Trešnjevci. Tada su komunisti i njihovi simpatizeri iz Radionice državnih željeznica 6. svibnja pred radionicom održali tzv. leteći miting (mitinzi koji su trajali vrlo kratko odnosno dovoljno dugo prije nego bi policija stigla intervenirati).

Iste je godine u zemlji bio formiran Zemaljski biro (Zembilj, ZB), kao dio centralnog rukovodstva KPJ, čiji je član bio i Drago Marušić. Zagrebačka partijska organizacija te je godine pretrpjela težak udarac, kada je policija izvršila provalu Zemaljskog biroa i tom je prilikom uhićeno preko 50 komunista i skojevaca. U tom je trenutku KPJ u Zagrebu imala tek 150 do 200 članova u 30 tvorničkih i uličnih ćelija, tako da se odsustvo 50 članova znatno osjetilo. Tada je Ivan Krajačić, dotadašnji član MK KPJ iz radionice bio kooptiran u PK KPJ. Na sedamnaestu godišnjicu Oktobarske revolucije 1935., bile su organizirane velike demonstracije na Trnju i Trešnjevci, kada su se demonstranti prilikom kretanja prema centru sukobili s policijom.³⁵ Te je godine član MK KPJ i SKOJ-a postao mladi radnik Jugoslavenskog Siemens d.d.,

³⁴ Koprivica-Oštrić, 1982., 106.

³⁵ Koprivica-Oštrić, 1981., 89.

Joža Vlahović,³⁶ koji će narednih godina imati istaknutu ulogu u revolucionarnom pokretu Zagreba i organizaciji oružanih akcija u gradu nakon početka rata. Nakon Sedmog kongresa Kominterne, KPJ je u duhu odluka Kongresa počela formirati široki i masovni pokret koji bi okupljao sve antifašistički raspoložene snage, uslijed jačanja fašizma u Europi. Taj je pokret ponio naziv *Narodna fronta slobode*. Iz tog se pokreta izrodila i inicijativa za osnutkom jedne legalne političke stranke preko koje bi ilegalna KPJ širila svoje ideje, *Stranke radnog naroda*.³⁷

Godine 1936., dogodila su se uhićenja nekoliko utjecajnih trešnjevačkih komunista. Naime, prilikom demonstracija nezaposlenih radnika, Đuro Halabarac, jedan od rukovoditelja radničke obrane, ubio je policijskog agenta. Policija je prilikom pretresa pronašla spisak rukovoditelja radničke obrane u Zagrebu, ali ih Halabarac, unatoč pretrpljenom mučenju, nije odao. Policija im je svejedno ušla u trag i tako su uhitili Zvonimira Svjetličića, Stjepana Kavurića i Ljubicu Dobrinić. Svjetličić je na sudskom procesu u Beogradu osuđen na pet godina robije, dočim su Kavurić i Dobrinićeva na suđenju u Zagrebu oslobođeni. Unatoč pojedinim potresima u KPJ, aktivnosti su se nastavljale. Iste je godine na konferenciji delegata ćelija održanoj u Podsusedu, formiran partijski Komitet željezničkog čvora u Zagrebu. Rade Končar je u travnju obnovio partijsku ćeliju u »Siemensu«, a iste je godine, u kolovozu, kooptiran i u MK KPJ.³⁸

³⁶ Josip Joža Vlahović (Zagreb, 1916. – Zagreb, 1941.), sekretar PK SKOJ-a za Hrvatsku i član CK KPH. Završio je metalski zanat i nakon toga se zaposlio u Siemensu d.d. Godine 1932. postao je član SKOJ-a i bio aktivan u sindikatu. Godine 1935. bio je osuđen na šest mjeseci zatvora. Po izlasku iz zatvora primljen je u KPJ i postao član MK SKOJ-a za Zagreb. Godine 1939. postao je član PK SKOJ-a za Hrvatsku i član CK KPH. Nakon proglašenja NDH 1941., sudjeluje u diverzantskim akcijama po gradu. U kolovozu su ga na prepad uhitili ustaše i nakon mučenja ubili. Nakon rata proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

³⁷ Koprivica-Oštrić, 1982., 106.

³⁸ Isto.

Josip Broz se u to vrijeme borio da se CK KPJ vrati iz inozemstva u Jugoslaviju odnosno da se prekine dugogodišnja praksa rukovođenja partijom izvana. Ovo valja promatrati i u kontekstu Brozovog zalaganja protiv frakcijskih borbi odnosno pretpostavkom da bi CK KPJ u neposrednoj blizini imao veći autoritet i time oslabio frakcijsko djelovanje. Konačno je 1936. dobio zadatak da pripremi uvjete za dolazak CK KPJ u zemlju i u vezi s time je obilazio partijske organizacije. Za zagrebačku je zabilježio teško stanje nakon provala tijekom 1935., jer su čitave ćelije ostale bez kontakta s rukovodstvom, a uhićenjima su najviše bili pogođeni članovi PK, MK i dvaju Rajonskih komiteta.³⁹

Dolazak Tita na čelo KPJ; osnutak KPH 1937.

Godina 1937. bila je značajna za daljnji razvoj Komunističke partije Jugoslavije, budući da je Broz nastojao davanjem nacionalnog predznaka privući više članova i simpatija za KPJ. U noći između 1. i 2. kolovoza 1937. godine u predjelu Anindol kraj Samobora formirana je *Komunistička partija Hrvatske*,⁴⁰ te izabran Centralni komitet s 11 članova i sekretarom komiteta Đurom Špoljarićem.⁴¹ Sredinom kolovoza 1937., Josip Broz je faktički preuzeo

³⁹ Koprivica-Oštrić, 1981., 90.; Koprivica-Oštrić, 1982., 106.

⁴⁰ Odluka o formiranju komunističkih partija Hrvatske i Slovenije donesena je još na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj 1934. godine u Ljubljani. U noći sa 17. na 18. ožujka 1937., u Čebinama kraj Trbovlja, formirana je *Komunistička partija Slovenije*. Edvard Kardelj bio je izabran za njezina prvog sekretara. Pet mjeseci kasnije formirana je i KPH (Vidi više u: Jelić, Ivan. 'Komunistička partija Jugoslavije u društveno-političkom razvoju Zagreba između dva svjetska rata', u: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata* (ur. Leopold Kobsa), Zagreb, 1968., 33.-36).

⁴¹ Đuro Špoljarić (Perušić, 1906. – Zagreb, 1991.), predratni komunistički aktivist i sudionik Narodnooslobodilačke borbe. Godine 1923. uključio se u sindikalni pokret. Članom KPJ postao je 1929. godine. Od 1931. do 1935. bio je u zatvoru, a po izlasku postavljen je za sekretara PK KPJ za Hrvatsku. Na Osnivačkom kongresu KPH 1937. bio je izabran za sekretara CK KPH, funkcija koju je obavljao do 1939. godine. Tijekom rata bio je vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a i borac 13. primorsko-goranske divizije NOVJ. Godine 1948. opredijelio se za Rezoluciju Informbiroa nakon čega je smijenjen sa svih funkcija i bio osuđen na robiju. Nakon robije,

rukovođenje Centralnim komitetom KPJ. Naime, tadašnji sekretar CK KPJ, Milan Gorkić, nalazio se u Moskvi i budući da više od mjesec dana Tito nije dobivao vijesti od njega, znao je da je Kominternu stavila KPJ »na led«. Gorkić je 19. kolovoza već bio uhićen u Moskvi, osuđen na smrt i strijeljan 1. studenoga 1937. godine.⁴² Značajna masovna akcija KPJ te godine u Zagrebu bio je miting ispred kina u današnjem parku Stara Trešnjevka s oko 3.000 sudionika, na kome je govor održao Rade Končar. Demonstranti su zatim krenuli prema Savskoj cesti, ali je policija pucala na njih kod Jukićeve ulice. Tom je prilikom bio smrtno ranjen student Orle Jukić. Njegov pogreb bio je masovna manifestacija borbe za radnička prava.⁴³

Godine 1938., u tvornici olovaka »Hardtmuth« ćeliju KPJ osnovala je i postala njenom sekretaricom Danica Cazi.⁴⁴ Oko te ćelije stvaran je širok krug aktivista i simpatizera te je ubrzo postala bazom za povezivanje ostalih tvornica na Črnomercu. Iz te ćelije raspačavani su letci, tiskovine (»Srp i čekić«), prikupljeni prilozi za *Crvenu pomoć*, a u ložionici tvornice se neko vrijeme nalazilo i skladište štampe Petog rajona (tada je Peti rajonski komitet obuhvaćao Trešnjevku i Črnomerec). Te je godine u KPJ primljena već prekaljena radnička aktivistica Kata Kovačić-Dumbović. Rade Končar je, nakon povratka sa suđenja pred Sudom za zaštitu države u Beogradu (s oslobađajućom presudom), ponovno kooptiran za člana MK KPJ i bio vrlo aktivan na području Petog rajona. Mjesna organizacija KPH/KPJ imala je tada u

promijenio je ime i prezime. Bio je vanjski suradnik Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske.

⁴² Goldstein, 2015., 145.-148.

⁴³ Koprivica-Oštrić, 1982., 106-107.

⁴⁴ Danica Cazi, rođ. Gredelj (Rijeka 1914. – Zagreb, 2005.), sindikalna aktivistica i politička radnica. Godine 1932. pristupa URS-ovim sindikatima i narednih godina mijenja poslove u nekoliko zagrebačkih tvornica. Godine 1934. postala je članicom KPJ. Početkom 1943. odlazi u partizane i djeluje u Slavoniji. Nakon rata bila je direktorica dviju tvornica u Beogradu, te društveno-politička radnica u Zagrebu do odlaska u mirovinu 1963. godine. Bila je supruga Josipa Cazija (1907. – 1977.), istaknutog sindikalnog vođe i društveno-političkog radnika.

Zagrebu 20 ćelija (8 tvorničkih i 12 uličnih). Iste je godine na Trešnjevci, u Zagorskoj ulici, formirano društvo »Ciglenica«, u kome su članovi KPJ i SKOJ-a često organizirali proslave i priredbe te sakupljali priloge za *Crvenu pomoć*. Tada je sekretar Petog RK bio Jakov Dugandžić,⁴⁵ tramvajski radnik, ali je zbog povećanog broja ćelija uskoro bio formiran i Šesti RK koji je od tada pokrivao područje cijelog Črnomerca i zapadni dio današnje Trešnjevke. U ljeto je Rade Končar postao član privremenog vodstva KPH, a od jeseni član Politbiroa CK KPH te neformalni sekretar KPH (formalno će biti izabran za sekretara tek na Prvoj konferenciji KPH, održanoj 25. kolovoza 1940. u Dubravi).⁴⁶

Rad pojedinih ilegalnih tiskara u razdoblju 1938.–1940.

Kata Kovačić-Dumbović uskoro je po ulasku u KPJ postala sekretarica ćelije unutar Petog RK Trešnjevka. S tom ćelijom bio je povezan Mladen Iveković, poznati pravnik i član KPJ. U tehnici Dumbovićine ćelije tiskao se i raspačavao »Srp i čekić«; Rade Končar je za to vrijeme u ožujku 1939. organizirao jednu manju partijsku tehniku u Daničićevoj ulici 22. Tada je često navraćao u jedan privatni stan na Novoj cesti, gdje su održavani ilegalni sastanci tramvajskih radnika-članova KPJ, gdje su planirali akcije raspačavanja letaka, prikupljanja priloga za *Crvenu pomoć* i ostalo.⁴⁷ Prema sjećanju Ante Dobrile, političkog komesara udarne grupe u Sesvetama i rukovoditelja tehnike u Bjelovaru tijekom Narodnooslobodilačke borbe, ilegalne štamparije djelovale su iznimno

⁴⁵ Jakov Jakša Dugandžić (Čitluk kraj Mostara, 1905. – logor Stara Gradiška, 1941.), sindikalni aktivist. Odmah po zaposlenju u ZET-u aktivan je u revolucionarnom sindikalnom pokretu Zagreba. Članom KPJ postao je 1935. godine. Bio je jedan od organizatora štrajka tramvajskih radnika 1936. i prvomajskih demonstracija 1940. godine. Nakon proglašenja NDH bio je zadužen za prebacivanje Zagrepčana u partizane. Uhitili su ga ustaše u Zagrebu rujna 1941., nakon mučenja odveli u logor Stara Gradiška gdje je ubijen u listopadu iste godine. Nakon rata proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁴⁶ Koprivica-Oštrić, 1982., 107.

⁴⁷ Isto.

konspirativno i bile raspoređene po tadašnjoj periferiji grada. Dobrila navodi da je 1938. djelovala štamparija na Sigečici u Murterskoj ulici 25, kući u kojoj je stanovala Marija Pataki.⁴⁸ U toj su štampariji osim Marije radili Milan Varićak, grafički radnik, i žena poznata pod konspirativnim imenom Cincipinka.⁴⁹ U toj štampariji tiskan je »Proleter« i razni letci. Štamparske materijale, kao što su boje i slova nabavljali su grafičari Vjekoslav Vjekoslav, Joža Novačić, Joža Usenik i predavali ih Milanu Varićaku. U stanu kod sestara Filipović, u prizemlju Kučerine ulice 5, tiskan je »Vjesnik radnog naroda«, razni letci i »Srp i čekić«. Sa sestrama je u tehnicu radio Srđan Brujić. »Vjesnik radnog naroda« iz tehnike primao je Stipe Ugarković za Mjesni komitet KPJ posebno, a za svaki okrug dostavljao je na određeni punkt, odakle su ga ostali komunisti prenosili dalje po zemlji. Na primjer, za Dalmaciju je taj materijal išao u službenim poštanskim kolima, a za Varaždin ga je prenosio ložać u lokomotivi. U Vrhovčevoj ulici 21, kod Rudolfa Domanyja pisane su matrice za »Vjesnik radnog naroda«, prepisivan je »Proleter«, »Srp i čekić«, te »Historija SKP(b)«. U Domjanićevoj ulici 16 na prvom katu nalazila se tehnika. Vlasnik stana bila je Olga Baće. Na današnjem Trgu kralja Petra Krešimira IV 6 u podrumu kod Marije Puhlović bilo je skladište u kome su se nalazili strojevi *Gestetner*, mreže za ciklostile, ilegalne brošure, kao i drugi partijski materijal koji se slao dalje po zemlji. U tu svrhu korištene su dvije drvarnice, skrovito mjesto ispod lifta i jedna spavaća soba u stanu. Iz tog skladišta slao se materijal u provinciju pune dvije godine. Veliki dio partijskog materijala bio je ostavljan na vezi po raznim mljekarstvima, gdje su komunisti iz provincije kao i samog Zagreba podizali

⁴⁸ Marija Pataki (Zagreb, 1915. – logor Lepoglava 1945.), komunistička aktivistkinja. Studirala je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Članica KPJ i SKOJ-a bila je od 1937. godine. Nalazila se na robiji od 1939. do 1941. godine. Radila je u ilegalnoj štampariji na Sigečici. Nakon početka rata, ustaše su ju uhitili i zatvorili u logor Lepoglavu, gdje su ju zaklali 9. travnja 1945. godine (HDA, GK SKH ZG, »Spisak ličnosti jugoslavenskog značaja«, 08/785-2/1962., kut. 343).

⁴⁹ Izvjesna Sertićka; po dolasku ustaša na vlast 1941., stavila im se na raspolaganje i prokazivala komuniste po Zagrebu (HDA, MPRRP, MG-9/II-10).

materijal. Članovi KPJ su 1939. unajmili kuću s dvorištem na adresi Gotalovečka 8, gdje su Rade Končar, Kata Dumbović i Stipe Ugarković osobno radili na izgradnji ilegalne štamparije. Isprva su iskopali rupu duboku 5 metara, izbetonirali dno i zidove, pokrili rupu cementiranim pločama i iznad nje sagradili drvarnicu. U štampariju se ulazilo kroz drvarnicu, gdje je bio poseban otvor za ulazak.⁵⁰ Navedeno djelovanje ovih nekoliko tiskara pokazuje njihov način funkcioniranja i djelovanja njihovih radnika, praksa koja se samo pod jačim uvjetima konspiracije nastavila i tijekom Drugog svjetskog rata.

Španski komitet – rad Odbora za pomoć dobrovoljcima Španjolskog građanskog rata

Kada je u srpnju 1936. godine, pobunom trupa lojalnih generalu Franciscu Francu, izbio Španjolski građanski rat, mnogi pustolovi i dobrovoljci pohrlili su ilegalnim kanalima u tu zemlju da bi se borili na strani Republike. Posebno velik priljev dobrovoljaca započeo je od 1937. godine. Preko 1.660 državljana Jugoslavije borilo se u redovima Internacionalnih brigada, od kojih je njih oko 800 poginulo u obrani Republike. Međutim, republikanska je vlada pod pritiskom međunarodne diplomacije do kraja 1938. morala rasformirati Internacionalne brigade, a u travnju 1939. Republika je pala ulaskom Francovih trupa u Madrid. Mnogi dobrovoljci ostali su zatečeni u prihvatnim logorima po Francuskoj. U vlastite domovine nisu se mogli vratiti legalnim putovima, jer su ih napustili ilegalnim kanalima. Situacija se za dobrovoljce pogoršala nakon njemačke okupacije Francuske u svibnju 1940. godine, budući da su se sad našli u okruženju države koja je pružala materijalnu i moralnu podršku Francovim snagama. Bosiljka (Beba) Krajačić-Ević, tada zaposlenica tvornice

⁵⁰ HDA, MPRRP, MG-1/VI-22.

dugmadi »Meba«, tijekom rata održavala je vezu s Maksimilijanom Baćem,⁵¹ dobrovoljcem u Španjolskoj. Poslije interniranja dobrovoljaca u prihvatne logore, od Baće je iz pisma, koje joj je pristiglo u veljači 1939. saznala za loše uvjete u logoru Saint-Cyprien, u kome je Baće bio smješten. Zajedno s kolegicom s posla, Dinom Zlatić-Grgić (čiji je suprug, Ernest Grgić, također bio u istom logoru i pisao joj), ubrzo je pokrenula inicijativu da među obiteljima interniraca počnu skupljati pomoć, slati im pakete i pisma te naposljetku da im omoguće siguran povratak u domovinu. Uskoro su se povezale s obiteljima dobrovoljaca koje su živjele u Zagrebu, poput majke Roberta Domanyja,⁵² Šteficom Crnojevac (sestra Izidora Štroka),⁵³ majkom Otmara Kreačića,⁵⁴

⁵¹ Maksimilijan Baće (Pakoštane kraj Zadra, 1914. – Split, 2005.), sudionik Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe. Članom KPJ postao je 1932. Godine. Na Zagrebačkom suveučilištu studirao je filozofiju. Godine 1935. bio je osuđen na godinu dana robije zbog komunističke aktivnosti. Godine 1936. odlazi u redove Internacionalnih brigada u Španjolskom građanskom ratu. Nakon pada Republike i kraćeg boravka u francuskim logorima, 1940. se prebacio u Jugoslaviju. Bio je jedan od organizatora ustanka u Dalmaciji 1941., a nakon toga vršio brojne dužnosti u NOVJ. Nakon rata vršio je brojne političke i diplomatske dužnosti u zemlji i inozemstvu. Zbog sudjelovanja u događajima poznatima kao Hrvatsko proljeće, 1971., isključen je iz SKJ. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁵² Robert Domany (Orahovica, 1908. – Balinka Peć, 1942.), sudionik Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Tijekom studija pristupio je revolucionarnom studentskom pokretu, a 1937. godine primljen je za člana KPJ. Iste godine stupio je u redove Internacionalnih brigada. Nakon povlačenja iz Španjolske boravio je u logoru Verne u Francuskoj. Nakon okupacije Francuske, radi u Njemačkoj i sredinom 1941. prebacuje se u okupiranu Jugoslaviju. Odmah se uključio u organizaciju ustanka, boreći se po Kordunu. Dana 3. travnja 1942. ubili su ga četnici tijekom partizansko-četničkog raskola.

⁵³ Izidor Štok (Podgora kraj Krapine, 1911. – Zagreb, 1984.), sudionik Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Bio je aktivan u zagrebačkom radničkom pokretu. Nakon izbijanja rata u Španjolskoj, priključuje se Internacionalnim brigadama. Godine 1938. primljen je u članstvo KPJ. Nakon pada Republike, prošao je krzo francuske logore i preko Njemačke se 1941. prebacio u okupiranu Jugoslaviju. Odlaskom u NOVJ borio se na ratištima od Korduna, preko Hrvatskog Zagorja i Moslavine do zapadne Slavonije. Služio je u JNA do 1956., nakon čega se posvetio društveno-političkom radu. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁵⁴ Otmar Kreačić (Bugojno, 1913. – Zagreb, 1992.), sudionik Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Školovanje je završio u Zagrebu, nakon čega je radio na nekoliko mjesta širom kontinentalne Hrvatske. Bio je aktivan u URSSJ-u. Članom KPJ je postao 1937., nakon čega se prebacuje u Španjolsku da se bori u redovima Internacionalnih brigada. Nakon pada Republike, prolazi kroz nekoliko logora u Francuskoj te se početkom 1941. prebacuje u Jugoslaviju. Tijekom rata je djelovao u ilegalnom pokretu u Zagrebu, te je

bratom Gojka Nikoliša⁵⁵ i ostalima. Međutim, zbog potrebe za oprezom pred policijom, povezale su se s Mladenom Ivekovićem⁵⁶ da ih savjetuje na koji način omogućiti njihov povratak u zemlju. Iveković ih je povezoao s političarem i poslanikom u Skupštini, Savom Kosanovićem. Kosanović im je prenio da će iznijeti tu inicijativu pred Skupštinom Kraljevine Jugoslavije, ali da prije toga osiguraju predstavku od strane bana ili podbana Savske banovine. Referent za borbe u Španjolskoj u zgradi banovine ih je istjerao van uz prijetnje. Iveković je nakon toga nagovorio i poslao kipara Antuna Augustinčića da, kao predstavnik delegacije sastavljene od obitelji dobrovoljaca, predstavku dostavi u Beograd, jer se pretpostavljalo da on kao javna i etablirana osoba neće snositi posljedice. Međutim, delegacija nije bila primljena, štoviše, kasnije su doznali da su skoro svi trebali biti uhićeni. Osobnu inicijativu Krajačićeve i Grgićeve za pomoć internircima KPJ je konačno službeno podržala nakon što su ostvarile kontakt s književnikom Augustom Cesarcem, koji je također boravio u Španjolskoj neko vrijeme tijekom trajanja rata. Tada je u odbor za pomoć pristigao Marko Orešković, a ubrzo nakon njega uključili su se Ivan Rukavina,⁵⁷ Marijan

ubrzo prešao u partizane. Nakon rata vršio je brojne političke dužnosti u JNA i u saveznim institucijama. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁵⁵ Gojko Nikoliš (Sjениčак kraj Vrginmosta, 1911. – Le Mans, 1995.), liječnik, povjesničar, sudionik Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Završio je medicinu u Beogradu 1936. godine. Od 1934. bio je član SKOJ-a, a 1935. primljen u članstvo KPJ. Godine 1937. pridružio se Internacionalnim brigadama. Nakon pada Republike, prošao je kroz nekoliko logora po Francuskoj da bi se krajem 1940. konačno vratio u Jugoslaviju. Nakon okupacije 1941., odmah se uključuje u ustanak i sa Korduna završava u Užicu. Ostatak rata provodi u redovima Prve proleterske brigade s kojom prolazi, među ostalim, i bitke na Neretvi i Sutjesci. Organizirao je sustav partizanskih bolnica i principe njihova rada. Bio je vijećnik AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Nakon rata vršio je mnoge dužnosti u politici i diplomaciji. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁵⁶ Mladen Iveković (Zagreb, 1903. – Zagreb, 1970.), pravnik i diplomat. Studirao je pravo u Zagrebu i Parizu. Članom KPJ postao je 1934. godine. Tijekom rata bio je član AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Poslije rata, bio je aktivan u domaćoj politici i bio veleposlanik Jugoslavije u Italiji i SR Njemačkoj.

⁵⁷ Ivan Rukavina (Otočac, 1912. – Zagreb 1992.), sudionik Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji, general JNA. Tijekom studija medicine u Zagrebu, 1933. postao je član SKOJ-a, a 1935. član KPJ. U prosincu 1939. odlazi u Španjolsku i bori se u Internacionalnim brigadama. Nakon pada Španjolske republike, neko se vrijeme nalazi u logoru

Krajačić,⁵⁸ Sigismund Štetler⁵⁹ i Karlo Mrazović.⁶⁰ Mreža odbora za pomoć dobrovoljcima postala je aktivna diljem Hrvatske, a počela je funkcionirati s vraćanjem prvih dobrovoljaca. Na primjer, van Zagreba je bio značajan rad odbora u Karlovcu (oni su također potpisivali peticije vladi da intervenira u korist vraćanja dobrovoljaca u domovinu, što je policija iskoristila da uđe u trag potencijalnim komunistima).⁶¹ Tek od ljeta 1939. njihov je odbor službeno ponio naziv *Španski komitet*. Pisma koja su internirci u francuskim logorima upućivali Komitetu, umnažana su u šapirografima i na bazi tih pisama prikupljena je materijalna pomoć i širena svijest o potrebi solidariziranja stanovništva sa *Španskim borcima*. Pisma su preko članova KPJ dijeljena studentima, Društvu za prosvjetu žena, sindikatima i drugdje gdje god je KPJ imala utjecaja. Internirci su Komitetu također slali francuske antifašističke i komunističke tiskovine iz kojih su članovi KPJ relevantne članke prevodili i

u Francuskoj, ali se 1939. vraća u domovinu. Od 1941. do 1943. bio je komandant Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, a zatim komandant Četvrtog hrvatskog korpusa NOVJ. Poslije rata služio je u JNA. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁵⁸ Marijan Krajačić (Velika Gorica, 1905. – Stara Gradiška 1942.), sudionik Španjolskog građanskog rata. Školovao se u Čehoslovačkoj odakle je protjeran zbog širenja komunističkih ideja 1932. godine. Od 1936. borio se u sastavu Internacionalnih brigada. Nakon ranjavanja, preko Pariza se 1939. vratio u Jugoslaviju. Sljedeće godine postao je član CK KPH. Policija ga je uhitila 1940., a okupacija ga je zatekla u zatvoru u Lepoglavi. Nakon premještanja kroz nekoliko logora, ustaše su ga naposljetku ubili u logoru Stara Gradiška.

⁵⁹ Sigismund Bobi Štetler (Stara Pazova, 1914. – 1942.), dobrovoljac u Španjolskom građanskom ratu. U Jugoslaviju se vratio 1938. godine, a 1939. se uključio u rad Odbora za pomoć španjolskim dobrovoljcima. Nakon proglašenja NDH, stavio se na raspolaganje ustašama i prokazivao pojedine zagrebačke komuniste. Poginuo je 1942. godine.

⁶⁰ Karlo Mrazović (Mursko Središće kraj Čakovca, 1902. – Zagreb, 1987.), sudionik Mađarske revolucije 1919., Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Prvo revolucionarno iskustvo stječe tijekom postojanja kratkotrajne Mađarske Sovjetske Republike 1919. godine. Po povratku u domovinu, radi u Zagrebu i 1927. postaje član KPJ. Nakon proglašenja Šestojanuarske diktature emigira u SSSR, gdje ostaje do 1936. kada se priključuje Internacionalnim brigadama u Španjolskoj. U siječnju 1939. vraća se u Jugoslaviju i neko vrijeme boravi u zatvoru u Lepoglavi. Godine 1941. bio je jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj i sudjelovao u radu AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Nakon rata vršio je brojne dužnosti na republičkoj i saveznoj razini te u diplomaciji. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁶¹ Za više informacija o djelovanju Odbora za pomoć španjolskim dobrovoljcima, pomoći koja im je upućivana i organizaciji njihova povratka u domovinu, pogledati: Pavlaković, Vjeran. *Yugoslav Volunteers in the Spanish Civil War*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2016., 69.-81.

zatim koristili za objavljivanje u tiskovinama i letcima. S vremenom se sve više dobrovoljaca vraćalo u domovinu, te je paralelno s time rasla i aktivnost *Španskog komiteta*. Osim suhe hrane, članovi Komiteta slali su internircima i lijekove, novine, literaturu, riječnike, udžbenike, odjeću i ostale potrepštine koje su im trebale olakšati teške životne uvjete u tim logorima. Kapitulacijom Francuske stanje u logorima se pogoršalo, te je većina interniraca otišla na radove u Njemačku odakle su bile izglednije mogućnosti da prebjegnu u Jugoslaviju. Početkom 1941., CK KPJ je poslao Većeslava Cvetka-Floresa⁶² da organizira ilegalno prebacivanje dobrovoljaca. U Zagrebu je odbor bio u nekoliko navrata mijenjan i nadopunjavan, sukladno s time kako su pojedini članovi odbora odlazili na razne dužnosti. Preko veza u Zagrebu, u Jugoslaviju su se tijekom čitave 1941. i do početka 1942. vratili gotovo svi španjolski dobrovoljci koji su se uspjeli iz Francuske prebaciti na rad u Njemačku.⁶³

Djelovanje komunista preko *Stranke radnog naroda*

Nakon formiranja Banovine Hrvatske, kao posebne jedinice unutar Jugoslavije, u kolovozu 1939. godine, komunisti su organizirali demonstracije protiv Sporazuma Cvetković–Maček. Tada je i Glavni inicijativni odbor za osnivanje *Stranke radnog naroda* ponovno pokrenuo akciju za djelovanje te stranke, a Božidar Adžija, bivši čelnik te stranke, povezo se s komunistima u Trnju (tada

⁶² Vječeslav Cvjetko – Flores (Zagreb, 1917. – Zagreb, 1941.), sudionik Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Bio je aktivan sudionik radničkog pokreta u Zagrebu. Krajem 1936. prebacio se u Španjolsku i borio u redovima Internacionalnih brigada. Krajem 1937. primljen je za člana KPJ. Poslije povlačenja iz Španjolske, neko vrijeme je boravio po logorima u Francuskoj, te se u lipnju 1941. preko Njemačke ilegalno vratio u domovinu. Nakon toga je radio na prebacivanju španjolskih dobrovoljaca iz Njemačke u Jugoslaviju. U kolovozu 1941., pridružio se partizanima. Ustaše su ga zarobili na Žumberku, nakon čega je osuđen na smrt strijeljanjem. Kazna je izvršena krajem listopada 1941. u Maksimiru.

⁶³ HDA, MPRRP, MG-10/IV-36.; Pavlaković, 2016., 79.-80.

je živio u Cvjetnom naselju).⁶⁴ Jedan od primjera okupljanja simpatizera KPJ preko *Stranke radnog naroda* bilo je i organiziranje kružoka, čiji su članovi zatim diskretno propagirali ideje KPJ po društvima u kojima su djelovali ili na poslu. Jednim takvim kružokom u stanu na Školskoj cesti 36 od proljeća 1939. rukovodio je Josip Mokosek, koji je zbog te aktivnosti primljen za člana KPJ na jesen 1939., a nakon okupacije 1941. organizirao je taj kružok u ilegalnu ćeliju. Mokosek opisuje kako je nakon osnutka *Stranke radnog naroda* stvorena grupa simpatizera KPJ iz koje je Anton Bratko formirao kružok. U kružok su u početku ušli samo Joža Hadelan, Franjo Šuk te Josip i Ankica Mokosek. Kružok je s vremenom okupio 15 promotora *Crvene pomoći*, sa zaduženjem da svaki radi u krugu svoga zaposlenja. Josip Mokosek u poduzeću »Pasp Ivan«, »Grisbah« i »Knaus«, Hadelan u selu Jakuševac i Mučaveć preko braće Ivana i Jože Vrbana, Albin Lugarić kod »Standard oil company«, Ankica Mokosek sa ženama, a Franjo Šuk s mladima. Osim toga, rad kružoka bio je prenesen i u Sportski klub »Trnje«, gdje je do tada uprava kluba bila u rukama HSS-ovaca i klerikalaca. Tamo su radili Josip Mokosek i Vinko Međeral, koji je ujedno bio aktivan i u društvu Međimuraca. U SK »Trnje« otvorena je muška, a zatim i ženska šah sekcija, a omladina povezivana sa Stjepanom Škrnjugom. Tada je bio povezan rad SK »Trnje« s društvom »Mladost« radi međusobne pomoći, jer su pritisci policije na oba društva bili česti, ali na »Mladost« teži i opasniji. S vremenom su u bližoj okolici nicali novi kružoci, na primjer u tvornici »Helios«, zatim na adresi Školska cesta 5, u tvornici »Pasp«, Bogovićevoj ulici, i tako dalje.⁶⁵

⁶⁴ Koprivica-Oštrić, 1981., 90.; Koprivica-Oštrić, 1982., 107.

⁶⁵ HDA, MPRRP, MG-9/II-11.

Aktivnosti komunista nakon formiranja Banovine Hrvatske 1939.

Članovi KPJ organizirali su demonstracije 3. prosinca 1939., nakon što je zabranjena radnička skupština u Radničkoj komori. Oko 2.000 ljudi, koji su došli pred Radničku komoru, krenulo je na Kazališni trg, gdje je zatim održan veliki miting. KPJ je samo tjedan dana poslije, 10. prosinca, organizirala nove demonstracije, i to prilikom saziva skupštine željezničara. Radnici su se tom prilikom sukobili s policijom i Hrvatskom građanskom zaštitom,⁶⁶ što je navelo vladu u Beogradu da pooštri Zakon o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi. Prema novim odredbama, policiji je bilo omogućeno da intervenira na bilo kojoj političkoj manifestaciji, a osnovani su i koncentracijski logori za komuniste u Bileći i Višegradu, po uzoru na slične logore u nacističkoj Njemačkoj. Već u prosincu, zagrebačka policija je uputila na »prisilan boravak« u Lepoglavu 43 komunista. Unatoč ovim okolnostima, broj članova KPJ u Zagrebu stalno je lagano rastao; 1939. godine u Zagrebu je djelovalo 27 ćelija (15 tvorničkih i 12 uličnih) sa oko 260 članova.⁶⁷

Jedna od većih akcija KPJ u Zagrebu 1940. bila je organizacija prvomajske proslave. CK KPJ je izdao letak povodom Dana rada, a aktivisti su ga dijelili po cijelom gradu. Članovi partijske organizacije Sveučilišta dijelili su letke po Trnju, a na Zavrtnici u organizaciji te akcije pomagao im je Ivica Lovinčić,⁶⁸ radnik Tvornice papira i član RK KPH. I MK KPH je u 16.000 primjeraka tiskao

⁶⁶ Hrvatska građanska zaštita je, zajedno uz Hrvatsku seljačku zaštitu, bila paravojna formacija Hrvatske seljačke stranke od 1936. do 1941., čija je uloga bila zaštita hrvatskog stanovništva od nasilja policije i ostalih paravojnih (npr. četničkih) skupina.

⁶⁷ Koprivica-Oštrić, 1981., 90.

⁶⁸ Ivica Lovinčić (Lučani kraj Otočca, 1911. – Brinje, 1942.), aktivist KPJ i jedan od organizatora ustanka na području Brinja 1941. Od 1927. izučio zanat i radio u Zagrebu. Pred Travanjski rat, uhićen i mučen u zatvoru. Nakon što je vezama izvučen iz zatvora, prelazi u ilegalnost i primljen je za člana KPJ. Po zapovjedi KPJ odlazi u brinjski kraj i radi na organizaciji oružanog ustanka. Talijanski fašisti su ga uhvatili u zasjedi i, nakon ispitivanja i mučenja, strijeljali u Brinju. Nakon rata proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

letak s pozivom na prvomajske demonstracije. Toga dana, obustava rada je u gradu iznosila skoro pa 90 posto. Tramvajskim radnicima se u demonstracijama u Ozaljskoj ulici pridružilo još 1.500 ostalih radnika. Demonstranti iz radničkih dijelova grada u kolonama su se kretali prema Kazališnom trgu. Na sam Prvi maj, policija je uhitila preko 70 demonstranata, a među uhićenima je bio i Jakov Dugandžić, sekretar organizacije KPJ u ZET-u.⁶⁹

Po zagrebačkim tvornicama je rad na prikupljanju *Narodne pomoći* (u jesen 1940. *Crvena pomoć* je preimenovana) bio relativno intenzivan. Jedan od dobrih primjera jest tvornica »Gaon«. Katica Stanša, radnica u tvornici, bila je jedna od osoba zaduženih za prikupljanje pomoći na svom odjelu. Naime, tada je u svakom poduzeću djelovao povjerenik NP. Tako su svaki odjel i/ili kat tvornice imali po nekoliko ljudi, koji su imali zadatak da rade, kako politički tako i na sakupljanju pomoći. Ovakva forma rada bila je masovna u spomenutoj tvornici tijekom veljače 1941. godine. U tom je trenutku u prikupljanju i davanju fondu *Narodne pomoći* sudjelovalo 223 od 360 ukupno zaposlenih radnika.⁷⁰

Prva konferencija KPH i Peta zemaljska konferencija KPJ u Dubravi; predosjećaj dolaska rata (1940. - 1941.)

U 1940. godini, rajonski komiteti organizirali su i prihvaćanje dobrovoljaca iz Španjolskog građanskog rata koji su se ilegalno vraćali u domovinu. Prilikom uspostave diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, 29. lipnja održane su manifestacije na nekoliko lokacija u gradu. Policija je napala povorku koja se kretala Draškovićevom ulicom prema centru i tom je prilikom

⁶⁹ Koprivica-Oštrić, 1982., 108.

⁷⁰ HDA, MPRRP, MG-9/III-22.

teško ranjen radnik Drago Butković, koji je naposljetku podlegao ranama. Prilikom njegova pogreba održane su antirežimske demonstracije.⁷¹ U mjesecu kolovozu, u zagrebačkoj Dubravi održana je Prva konferencija CK KPH na kojoj je Rade Končar službeno potvrđen za sekretara, dok su osim njega ostali članovi Politbiroa bili Vladimir Bakarić, Dragutin Saili, Karlo Mrazović i Stipe Ugarković.⁷² KPJ je te godine radila na stjecanju šire podrške uslijed širenja rata po Europi, stoga je u tu svrhu 4. kolovoza održan veliki izlet nekoliko tisuća ljudi na Ponikvama (Susedgrad). Na izletu je tijekom mitinga govor održao sekretar CK KPH, Rade Končar. Tom je prilikom prikupljeno i 12.000 dinara za *Crvenu pomoć*.⁷³ I 7. rujna 1940. održane su antiratne demonstracije na Jelačićevom trgu. U Trnju je nekoliko tisuća ljudi također sudjelovalo u demonstracijama, uzvikujući parole protiv rata i visokih cijena. Policija i Hrvatska građanska zaštita napale su ih na križanju Varaždinske (danas Vukovarska ulica) i Savske ceste. Masa je probila kordon prema Trešnjevci, prilikom čega je bilo i ranjenih.⁷⁴ Na godišnjicu Oktobarske revolucije 7. studenog, aktivisti KPJ su dijelili letke te lijepili plakate po gradu.⁷⁵

Mjesec listopad 1940. godine bio je posebno značajan za daljnji razvoj KPJ, jer je tada u zagrebačkoj Dubravi održana Peta zemaljska konferencija KPJ. Konferencija je, s obzirom na velik broj pristiglih delegata (njih 110) i donesene rezolucije, praktički imala odlike kongresa, a također je bila najmasovniji skup komunista u Jugoslaviji u proteklih 20-ak godina. Rad konferencije održan je u kontekstu ratne atmosfere u Europi, što je utjecalo na

⁷¹ Koprivica-Oštrić, 1981., 90.

⁷² Ahmetović, Lutvo (ur). *Zbornik sjećanja: Zagreb 1941-1945*. 1. sv. Zagreb: Školska knjiga, 1982., 34.

⁷³ Koprivica-Oštrić, 1981., 90.

⁷⁴ HDA, GK SKH ZG, »Korespodencije Komisije CK SKH Zagreb tijelima vlasti, ustanovama, DO i DPO i pojedincima 1948-1984: izvještaj druga Dragutina Sailija«, 08-1/PLI-2-3/1959., kut. 343).

⁷⁵ Koprivica-Oštrić, 1981., 90.

to da su delegati već tada razgovarali o eventualnim pripremama za rat i u Jugoslaviji. Konferencija je održana od 19. do 23. listopada i može se zaključiti da je njome završeno trogodišnje konsolidiranje KPJ pod vodstvom Josipa Broza. Prije toga je Tito dobio dopuštenje Kominterne da organizira konferenciju ili kongres. Tito je, među ostalim, istaknuo opasnost od nadolazećeg rata koji se širi Europom i potrebu komunista da organiziraju i otpor u slučaju agresije na Jugoslaviju. Na konferenciji je Tito i službeno izabran za generalnog sekretara CK KPJ (to je bio prvi put nakon 1920. da generalnog sekretara izabire Politbiro, a ne Kominterna). Konferencija je održana u tako strogoj konspiraciji da niti jedan delegat nije pao policiji u ruke.⁷⁶ Što se tiče ostalih aktivnosti zagrebačkih komunista tijekom 1940. godine, policija je 17. travnja provalila ilegalnu štampariju u Murterskoj ulici 25 (Sigečica), nakon čega je Rade Končar organizirao novu štampariju u Gotalovečkoj ulici 8 (Trešnjevka). Tada je za tehniku CK KPH bio zadužen Stipe Ugarković.⁷⁷ Na kraju 1940., Mjesna organizacija KPH u Zagrebu imala je 43 ćelije sa oko 350 članova raspoređenih u pet rajonskih organizacija.⁷⁸

Godina 1941. započela je demonstracijama protiv zabrane djelovanja *Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije*, sve većih cijena namirnica i protiv rata. U nizu tvornica na Trnju bio je obustavljen rad u znak protesta protiv zabrane URSSJ-a, a po Trešnjevci su organizirani mitinzi, na primjer kod kolodvora Sava, samoborskog kolodvora (današnji Zapadni kolodvor), na Novoj cesti i u Zadarskoj ulici (jugozapadna Trešnjevka).⁷⁹ Od početka godine intenzivno se radilo na učvršćivanju veza CK KPJ sa pokrajinskim rukovodstvima, na čijim su sjednicama od kraja 1940. do početka 1941. prisustvovali pojedini članovi CK KPJ. Tih je mjeseci nekoliko stotina članova

⁷⁶ Goldstein, 2015., 185.-187.

⁷⁷ Koprivica-Oštrić, 1982., 108.

⁷⁸ Koprivica-Oštrić, 1981., 90.

⁷⁹ Isto, 91.

KPJ i SKOJ-a diljem zemlje završilo višednevne političke kurseve KPJ. I u zagrebačkoj Dubravi je 1. veljače 1941., po odluci CK KPJ, otvoren Centralni partijski kurs, koji je pod neposrednim rukovodstvom Politbiroa CK KPJ, radio do prvih dana ožujka. Pohađalo ga je više članova centralnih i pokrajinskih komiteta kao i pojedini članovi Politbiroa CK KPJ.⁸⁰ Nakon pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu 25. ožujka, po Zagrebu su održani brojni leteći mitinzi. Na trešnjevačkoj Ciglenici, rukovodstvo Šestog Rajonskog komiteta organiziralo je već 27. ožujka demonstracije na kojima je sudjelovalo oko 300 osoba, a 29. ožujka je s Trnja i Kanala krenula povorka demonstirana. Policija je napala povorku u Draškovićevoj ulici i tom je prilikom uhićeno više od 30 osoba. Uoči izbijanja rata, organizacija KPJ je imala 53 ćelije (35 tvorničkih i 16 uličnih ćelija) sa oko 480 članova. U Drugom trnjanskom rajonu bilo je 11 ćelija, od kojih 6 tvorničkih (»Kontakt«, »Metal«, »Antun Res«, »Paspak«, »Ventilator« i Plinara) i 5 uličnih (Sigečica, Njivice, Martinovka, Školska i Trnjanska cesta). U Željezničkoj radionici bilo je 12 ćelija sa 75 do 80 članova. Tvornički komitet su činili sekretar Vlado Mutak, Janko Gredelj, organizacijski sekretar zadužen i za vojna pitanja, te članovi Stjepan Debeljak, Karlo Korošec i Boško Miloš.⁸¹ Na Trešnjevci je organizacija KPH u ZET-u imala 20 članova na čelu sa sekretarom Jakovom Dugandžićem, a ostale ćelije djelovale su u »Siemensu«, »Francku«, »Jugofarmaciji«, na kolodvoru Sava, u Električnoj centrali te dvije ulične ćelije.⁸²

⁸⁰ Atlagić, 1985., 169.

⁸¹ Koprivica-Oštrić, 1981., 91.

⁸² Koprivica-Oštrić, 1982., 109.

Aktivnost i rad žena u okviru KPJ neposredno pred izbijanje rata

Krajem 1940. godine, pri CK KPH formirana je Komisija za rad među ženama, preteča *Antifašističke fronte žena*. Članice Komisije bile su Marija Gržetić,⁸³ Olga Žerdik-Kreačić,⁸⁴ Danica Cazi, Ružica Turković⁸⁵ i Marija Šoljan-Bakarić.⁸⁶ Komisija je bila aktivna tek nekoliko mjeseci do izbijanja rata, tijekom kojih je održavala sastanke. Na njima se raspravljalo o zadacima lista »Ženski svijet«, o radu »Društva za prosvjetu žena«, o radu ženskih sekcija u sindikatima URSSJ (*Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije*) i SBOTIČJ (*Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije*). »Ženski svijet« bio je glasilo žena u Zagrebu, a imao je zadatak da se oko njega okupljaju osviještene žene i da im preko svojih stranica objašnjava liniju KPJ. Posljednji je broj lista tiskan je u ožujku 1941., a izašao je u 17.000 primjeraka. U zadnjim su brojevima tiskani članci o borbi protiv skupoće namirnica, protiv fašizma, za obranu zemlje. Dolaskom okupatora list je prestao sa izlaženjem. Valja

⁸³ Marija Gržetić (Zagreb, 1910. – Zagreb, 1991.), komunistička aktivistkinja i sudionica Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Bila je aktivna u radničkom pokretu. Članicom KPJ postala je 1935. godine. Tijekom rata bila je vijećnica AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Sudjelovala je u formiranju Antifašističke fronte žena Hrvatske. Nakon rata vršila je brojne dužnosti u politici Hrvatske.

⁸⁴ Olga Žerdik-Kreačić (Zagreb, 1913. – Beograd, 1988.), komunistička aktivistkinja i sudionica Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Završila je Ekonomsko-komercijalnu visoku školu u Zagrebu. Bila je aktivna u radničkom pokretu. Sudionica NOB-a je od 1941. godine. Nakon rata je vršila brojne dužnosti, među kojima i direktorica »Tanjuga«. Bila je supruga generala JNA i španjolskog dobrovoljca Otmara Kreačića.

⁸⁵ Ružica Turković (Zagreb, 1913. – Zagreb, 2012.), komunistička aktivistkinja i sudionica Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Radila je u tekstilnoj industriji i bila aktivna u revolucionarnom sindikalnom pokretu. Članicom KPJ postala je 1933. godine. Sudionica NOB-a je od 1941. godine. Poslije rata vršila je brojne društveno-političke dužnosti.

⁸⁶ Marija Šoljan-Bakarić (Hvar, 1913. – Zagreb, 1996.), sudionica Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Završila je Pravni fakultet u Zagrebu i bila članica sindikata SBOTIČJ. Članicom KPJ postala je 1940. godine. Tijekom rata bila je aktivna na mnogim funkcijama, među ostalim, jedna od osnivačica lista »Žena u borbi« i šefica Personalnog odsjeka ZAVNOH-a. Nakon rata je obavljala mnoge dužnosti u politici. Bila je supruga istaknutog poslijeratnog političara, Vladimira Bakarića.

istaknuti i djelovanje Ženske sekcije Saveza bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije. Od polovine 1940. godine, radom sekcije rukovodio je odbor u kome su djelovale Mila Hercog,⁸⁷ Nada Heiligstein, Saša Zlatarić, Terka Cojmorac-Rihtman, Beška Turković, a rukovoditeljica sekcije bila je Marija Šoljan-Bakarić. Kroz žensku sekciju SBOTIČJ-a djelovalo se na poticanje aktivnosti žena u sindikalnom radu. Svakog su se tjedna održavali sastanci žena na kojima su se držali razni referati ili držale priredbe. Govorilo se o ekonomskom i socijalnom položaju žena, o položaju žena u SSSR-u i kolonijalnim zemljama, čitana literatura i ostalo. Povodom Dana žena 1941., ženska sekcija pripremala se za proslavu, ali je na sastanak upalo nekoliko agenata. Pronašli su pod stolom ilegalni materijal i sve su žene bile uhićene. Mila Hercog i Beška Turković su ubrzo po proglašenju NDH odvedene u logor. Tako je KPJ pred pripremanje ustanka u gradu ostala bez aktivistica koje su već imale značajno iskustvo u aktivizmu i ilegalnom radu.⁸⁸

⁸⁷ Mila Hercog (Zagreb, 1915. – logor Metajna, 1941.), komunistička aktivistkinja i sudionica Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Tijekom gimnazijskog školovanja, bila je aktivna u židovskoj organizaciji »Hashomer hatzair«, a na studiju se uključila u revolucionarni studentski pokret. Godine 1933. primljena je u članstvo KPJ, a 1935. izabrana u članstvo MK KPJ za Zagreb. Godine 1936., Sud za zaštitu države osudio ju je na godinu dana robije u kaznionici kraj Požarevca. Nakon izlaska s robije i povratka u Zagreb, bila je aktivna u URSSJ-u i Stranci radnog naroda. Nakon proglašenja NDH, sudjelovala je u pripremanju za ustanak u Zagrebu. Ustaše su ju, kao Židovku i komunistkinju, uhitili srpnja 1941. i prebacili u logor Lepoglavu, a zatim Metajnu na Pagu, gdje su ju ubili krajem istog mjeseca.

⁸⁸ HDA, MPRRP-MG-10/II-11.

III. Rad sindikata i utjecaj KPJ u njihovim redovima

Sindikalni pokret je tijekom postojanja Kraljevine SHS/Jugoslavije djelovao razjedinjeno, pa se takva situacija održavala i na opredjeljivanju radnika. Sindikati u kojima su komunisti imali najveći utjecaj, *Centralno radničko sindikalno vijeće* (CRSVJ) i *Nezavisni sindikati*, djelovali su nasuprot *Općem radničkom savezu* (ORS), koji je bio pod utjecajem socijalista, i *Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu Jugoslavije* (URSSJ; osnovan 1925.), koji je u razdoblju između 1929. i 1938. u potpunosti potpao pod utjecaj komunista. Ostali značajniji sindikati bili su *Savez grafičkih radnika Jugoslavije* (pod utjecajem socijalista) i *Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije* (SBOTIČJ; od polovice 1930-ih pod utjecajem komunista). Daleko agresivniji od sindikata pod utjecajem socijalista bili su *Hrvatski radnički savez* (HRS), *Savez hrvatskih privatnih namještenika* (SHPN), sindikati čiji je pokrovitelj bila Hrvatska seljačka stranka. Nasuprot ovim strujama 1936. godine osnovan je JUGORAS, kao sindikat režimske stranke, *Jugoslavenske radikalne zajednice*, koji je trebao služiti kao protuteža tada već komunistički orijentiranom URSSJ-u, ali i HRS-u. Režim je nakon proglašenja Šestojanuarske diktature 11. siječnja 1929. zabranio rad *Nezavisnih sindikata* kao i list »Organizirani rad«. Razumljivo, ovo je znatno otežalo djelovanje komunista te su odlučili da svoju sindikalnu djelatnost nastave članstvom u legalnim sindikatima, isprva u ORS (gdje nisu imali puno uspjeha), a zatim u URSSJ.⁸⁹ Prema evidenciji i ispitivanjima sindikalnih organizacija u Zagrebu je 1931. godine bilo oko 55,000 radnika i činovnika, što je sa članovima njihovih obitelji činilo oko 60 posto ukupnog stanovništva grada Zagreba. Najbrojniji od

⁸⁹ Janjatović, Bosiljka. 'Revolucionarni sindikalni pokret', u: *Crvena Trešnjevka* (ur. Drago Zdunić i Slobodan Žarić), Zagreb: Spektar, IHRPH, 1982., 124.-125.

svih radnika bili su građevinari, zatim kućna i bolnička posluga, privatni namještenici, metalci, tekstilci, kožarci, živežari, drvodjelci i ostali. Od ovog broja, njih 33,975 (61,8 posto) radilo je s punim radnim vremenom, oko 16,165 (29,5 posto) bilo je nezaposleno, a 5,000 (8,5 posto) radilo je sa skraćenim radnim vremenom.⁹⁰

Djelovanje komunista u URSSJ-u posebno je bilo značajno za KPJ u Zagrebu. Početkom 1930. godine, skupina od 25 metalčkih radnika pristupila je u URSSJ-ov Savez metalaca. Iako su sve do zabrane tog sindikata nailazili na otpor socijalista, komunisti su s vremenom stekli uporište u svim sindikatima koje je okupljao URSSJ. U proljeće 1933., komunisti su preuzeli upravu zagrebačke podružnice *Saveza drvodjelskih radnika*, a zatim, tijekom godine, i *Saveza šivačko-odjevnih radnika* (od 1936. mijenja ime u *Savez tekstilno-odjevnih radnika*), *Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika*, *Saveza građevinskih radnika* i ostalih. Sljedeće, 1934. godine, osigurali su vodeće pozicije u *Savezu metalčkih radnika*, *Savezu živežarskih radnika*, a dobili su i mjesto u Mjesnom međustrukovnom odboru URSSJ za Zagreb kao i u Oblasnoj upravi URSSJ za Hrvatsku i Slavoniju. Komunisti su preko sindikata unutar URSSJ poduzimali razne akcije: štrajkovi, skupštine radnika, demonstracije i manifestacije. Tijekom prve polovice 1930-ih komunisti i njihovi simpatizeri su se usredotočili na borbu za prava radnika na njihovim radnim mjestima odnosno radionicama i tvornicama, da bi nakon 1936. sve više akcija prenosili na ulice, u duhu priprema za masovne akcije, poput demonstracija, prvomajskih manifestacija i slično. Štrajkovi na Trešnjevci organizirani su već 1934. godine. Tada su radnici »Prve hrvatske tvornice strojeva i ljevaonice željeza« pod vodstvom *Saveza metalčkih radnika*, a na inicijativu ćelije KPJ u tvornici, od 10.

⁹⁰ Petrović, Ljubica. 'Revolucionarni sindikalni pokret u Zagrebu 1929-1932. godine', u: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb: IHRPH, 1968., 242.-243.

do 12. siječnja 1935. štrajkali kako bi im bile isplaćene nadnice. Budući da je uprava tvornice s vremenom ponovno postala neredovita u isplati, novi štrajk je trajao od 28. do 31. siječnja 1935. godine. Iste su godine u veljači pekarski radnici organizirali štrajk u kome je sudjelovalo 430 radnika, sve pod vodstvom *Saveza živežarskih radnika*. Komunisti su već uvelike bili prisutni u rukovodstvu URSSJ na skupštini, održanoj 25. rujna 1935. godine u prostorijama tadašnjeg Zagrebačkog zbora u Martićevoj ulici, na kojoj je sudjelovalo preko 6,000 zagrebačkih radnika. Tijekom 1936. godine održani su štrajk soboslikarskih i ličilačkih radnika u svibnju, 800 građevinskih radnika izborilo se za veće nadnice, krajem svibnja preko 950 brijačko-vlasuljarskih radnika je nakon štrajka osiguralo kolektivni ugovor, zatim štrajk preko 750 stolarskih radnika i ostali.⁹¹ Godina 1936. bila je u suštini ključna. Tada su komunisti i njihovi simpatizeri preuzeli vodstvo nad najvažnijim segmentima URSSJ-a te je ta situacija odredila i njihove odnose s drugim strujama u sindikalnom pokretu, ali napose unutar URSSJ-a.⁹² Međutim, Uredba o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, pomirenju i arbitraži, izglasana 13. veljače 1937., otežala je borbu revolucionarno orijentiranih sindikata za poboljšanje radnih uvjeta. Broj štrajkova je zbog toga opao te ih je te godine u Zagrebu održano svega dvanaest.⁹³ U njima je sudjelovalo ukupno 8,283 radnika, uglavnom iz sektora industrije i zanatstva. *Savez tekstilaca* organizirao je 4 štrajka, *Savez metalaca*, *Savez kožaraca* i *Savez građevinara* po dva, a *Savez drvodjelaca* i *Savez ugostiteljskih radnika* po jedan štrajk. Svi štrajkovi trajali su u rasponu od jednog do 45 dana. U travnju

⁹¹ Janjatović, 1982., 133.-136.

⁹² Janjatović, Bosiljka. 'O nekim aspektima djelovanja KPJ u zagrebačkim sindikatima i preuzimanju vodeće uloge u URSSJ-u u razdoblju 1933-1941. godine', u: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb: IHRPH, 1968., 257.

⁹³ Janjatović, Bosiljka. 'Pretvaranje URSSJ-ovih sindikata u organe klasne borbe (1929-1941)', u: *Zagrebačka općina Trnje u radničkom komunističkom pokretu i socijalističkoj revoluciji*. Zagreb, 1981., 125.

mjesecu 1938. godine, u Zagrebu je bio održan Četvrti kongres URSSJ-a. Do tada su komunisti već poprilično ovladali ovim sindikatom, tako da je policija pokušala onemogućiti održavanje kongresa, ali bez uspjeha. U ovom su periodu, od 1937. do kraja 1938., sindikati URSSJ-a organizirali i sproveli ukupno 18 štrajkova i 43 tarifne akcije u kojima je obnovljeno 49 kolektivnih ugovora i sudjelovalo 16,106 radnika. Od 1938. do 1939. organizirano je 12 štrajkova i 42 tarifne akcije u kojima je obnovljeno 39 kolektivnih ugovora i sklopljeno 11 novih, a sudjelovalo 9,317 radnika.⁹⁴

I sindikalni listovi doprinosili su širenju raznih vijesti i novosti među radnicima. List »Radnik« počeo je s izlaženjem od kolovoza 1936. i redovno je izdavan sve do njegove zabrane izlaženja 1938. godine. Njega je naslijedio list »Glas sindikalno organizovanih radnika«, koji je izlazio tijekom 1939. i 1940., a nakon njegove zabrane izlazio je »Radnički tjednik«. Preko tih listova se također promovirala i marksistička literatura, koja se tih godina objavljivala u Jugoslaviji, ali i u samom Zagrebu. Ta se literatura proučavala na raznim predavanjima koja je od 1938. do 1940. organizirala Prosvjetna centrala Pokrajinske uprave URSSJ-a za Hrvatsku i Slavoniju. Osim raznih sindikalnih događanja, radnici su imali priliku okupljati se i u kulturno-prosvjetnim i sportskim društvima, poput »Priatelja prirode«. Nakon što je djelovanje ovog društva zabranjeno krajem 1936., njegovu djelatnost nastavila je novoosnovana »Radnička planinarska zajednica«. Gotovo svaka struka radnika imala je vlastita kulturno-prosvjetna društva, u kojima su osobito dramske i glazbene sekcije bile pod utjecajem komunista. Također je gotovo svaka struka radnika imala i svoje sportsko društvo, a najpoznatija su bila »Tekstilac«, »Metalac«, »Živežar«, »ZET«, »Trešnjevka« i ostala. Zbog velikog utjecaja komunista, režim je zabranio legalno djelovanje URSSJ-a 24. prosinca 1940.

⁹⁴ Sentić i Lengel-Krizman, 1979., 74.-80.

godine. Rukovodstvo KPJ je već mjesecima ranije očekivalo da će do ovoga doći te su na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj u listopadu, odlučili da se po tvornicama krene s osnivanjem »odbora radničkog jedinstva«. Ti su odbori praktički preuzeli ulogu URSSJ-a po tvornicama i, na inicijativu KPJ, bili glavni organizatori čitavog niza protesta, štrajkova i demonstracija zagrebačkih radnika do izbijanja rata 1941. godine.⁹⁵

Komunisti su preko svojih simpatizera u sindikatima postupno preuzimali utjecaj u tvornicama, a pogotovo onim manjima. Jedan od takvih primjera bilo je i poduzeće »Helios«. Ovo poduzeće je u razdoblju od 1936. do 1940. zapošljavalo 60-ak radnika i namještenika, a od toga 28 učenika u privredi. Mlađi kvalificirani radnici su u to vrijeme bili su poprilično potplaćeni, što je bio slučaj i s ovim poduzećem. Od 1936. godine u poduzeću su se zaposlili Marko Simenić i Antun Bratko, koji su već bili aktivni u URSSJ-u. Oni su odmah počeli s individualnom agitacijom među radnicima. Na taj način, poslodavac Albert Špicer nije mogao lako spriječiti sindikalno organiziranje pomoću svojih privilegiranih radnika i poslovođa. Kasnije su se Bratku pridružili Mirko Vanić i Eduard Leskovar, dok je Simenić otišao iz poduzeća. Tako je klasni sindikalni pokret »Heliosa« jačao pod utjecajem Komunističke partije Jugoslavije, bez izravne aktivnosti komunista u poduzeću. Od 1937., nadzor poslodavca je popustio, pa sindikalni aktivisti prelaze u slobodnu agitaciju pomoću marksističkih knjiga, brošura, letaka, te partijske štampe. U poduzeću se sakupljala i *Crvena pomoć*, u čemu je sudjelovala jedna trećina radnika. Početkom 1939., Antun Bratko postao je član KPJ, te od tada počinje organiziraniji rad po političkoj liniji KPJ. Tada su formirane i čitateljske grupe na kojima su se čitali proglašeni i leci, ilegalna partijska štampa, marksistička literatura i ostalo. Već sljedeće godine, u »Heliosu« je formirana je ćelija KPJ.

⁹⁵ Janjatović, 1982., 136.-137.

Bratko je bio njezin sekretar te je postao i član Prvog rajonskog komiteta, čiji su članovi bili još Antun Biber,⁹⁶ Mirko Vanić, Marko Simenić i ostali. Do kraja 1940., utjecaj KPJ je narastao u poduzeću do te mjere da je i Albert Špicer postao simpatizer KPJ. On je tada preko Bratka uspostavio kontakt s Radom Končarom osobno, radi pregovora o predaji poduzeća KPJ. Međutim, dok je trajao proces preuzimanja poduzeća, sile Osovine izvršile su agresiju na Jugoslaviju travnja 1941., te su se komunisti i njihovi simpatizeri u »Heliosu« počeli pripremati za ilegalno djelovanje.⁹⁷

IV. Djelovanje SKOJ-a 1931. – 1941.

Mladi komunisti u fazi djelovanja bez krovne organizacije SKOJ-a

Držeći se izbjegavanja »taktike povlačenja« i držanja pozicija »uz minimum žrtava«, SKOJ u Zagrebu je krajem 1920-ih i početkom 1930-ih ostao bez vodećih ličnosti poput Stjepana Debeljaka, Pere Popovića Age, Pavla Marganovića, Zlatka Šnajdera, Janka Mišića i ostalih. Unatoč svemu, rukovodstvo SKOJ-a je ostalo u zemlji, čak i nakon što su posljednji članovi CK KPJ emigrirali u inozemstvo u travnju 1931. godine. U to je vrijeme u Zagrebu bio prisutan Centralni komitet SKOJ-a, ilegalna tehnika SKOJ-a te su izdavana dva časopisa, »Mladi boljševik« i »Časopis za teoriju i praksu Mladi lenjinist«. U toj tehnici tiskani su mnogi letci i plakati. Od te iste godine, većinu

⁹⁶ Antun Biber (Podturen kraj Čakovca, 1910. – Zagreb, 1995.), sudionik Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Od mladosti je aktivan u radničkom pokretu, a nakon dolaska u Zagreb 1930. redovno sudjeluje u štrajkovima i demonstracijama. Godine 1939. primljen je za člana KPJ. Poslije proglašenja NDH, rukovodio je diverzantskim akcijama po Zagrebu. U siječnju 1942. prebacio se slavonskim partizanima. Nakon rata vršio je brojne političke dužnosti na republičkoj i saveznoj razini. Proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.

⁹⁷ HDA, MPRRP, MG-9/II-8.

demonstracija uglavnom su predvodili revolucionarno raspoloženi studenti sa Zagrebačkog sveučilišta, a u nešto manjoj mjeri mladi radnici. Revolucionarno raspoložena omladina na Trešnjevci okupljala se oko lista »Glas Trešnjevke«, pokrenutog listopada 1932., a nakon što su komunisti od klerikalaca 1931. preuzeli kontrolu nad Pučkim teatrom, mladi radnici, đaci i studenti su imali još jednu instituciju preko koje su mogli djelovati među širim stanovništvom. Tu su posebno bili aktivni Vilim Svečnjak,⁹⁸ Milan Konjović, Maja Rukavina, Ljubica Marić, Kamilo Tompa,⁹⁹ Ivan i Vlado Habunek i ostali. Drugo legalno društvo u kome su komunisti imali jako uporište bilo je Radničko planinarsko društvo »Prijatelj prirode«.¹⁰⁰ Organizacijsko obnavljanje SKOJ-a tih je godina teklo sporo i, sve do 1933., Zagrebačko sveučilište ostaje centar revolucionarno raspoložene omladine. U isto vrijeme mladi radnici ponegdje, ali u vrlo maloj mjeri, osnivaju vlastite skojevske organizacije. Jedan od takvih slučajeva bila je i skupina studenata koja se nazvala *Revolucionarnom komunističkom omladinom Hrvatske* (RKOH) odnosno skupina okupljena oko ilegalnog lista »Crveni barjak«. Ovu skupinu predvodio je mladi istarski emigrant Viktor Lipovščak (kasnije poginuo kao borac Internacionalnih brigada u obrani

⁹⁸ Vilim Svečnjak (Zagreb, 1906. – Zagreb, 1993.), akademski slikar i grafičar. Obitelj mu se iz Čabra vraća natrag u Zagreb 1920., gdje završava Realnu gimnaziju. Godine 1927. upisuje kiparski odjel na Umjetničkoj akademiji. Na studiju je prihvatio komunističke ideje. Sljedeće godine po prvi put je uhićen zbog ilegalnog političkog rada. Godine 1929. prelazi na slikarski odjel Akademije. Tijekom 1930-ih bio je aktivan u Grupi Zemlja, a nakon njezine zabrane aktivnost nastavlja u Grupi nezavisnih hrvatskih umjetnika. Nakon proglašenja NDH, ilegalno se sklanja u Sušak, a ustaše ga 1943. osuđuju na smrt u odsutnosti. Nakon rata bio je angažiran na oživljavanju kulturnog života Rijeke i Istre. Obavljao je brojne dužnosti u sferi umjetnosti. Bio je član JAZU i dobitnik brojnih nagrada (AVNOJ, Vladimir Nazor za životno djelo, nagrada Grada Zagreba,...).

⁹⁹ Kamilo Tompa (Samobor, 1903. – Zagreb, 1989.) slikar, grafičar i scenograf. Diplomirao je 1926. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Bio je aktivan član Grupe Zemlja. U predratnom periodu posvećen figuraciji i apstrakciji. Nakon rata se konačno opredijelio za nadrealizam, a od 1970-ih za čistu apstrakciju. Dobitnik je nagrade Vladimir Nazor za životno djelo.

¹⁰⁰ Rajčević, Vojo. 'Revolucionarni omladinski pokret na području Trešnjevke od 1918. do 1941.', u: *Crvena Trešnjevka* (ur. Drago Zdunić i Slobodan Žarić), Zagreb: Spektar, IHRPH, 1982., 116.

Madrida). Leo Mates je 1934. uspostavio kontakt s ovom grupom i povezoao ju s ostalim skojevskim organizacijama po gradu.¹⁰¹

Početak ponovnog rada SKOJ-a (1934./1935.)

Tek je 1933. godine CK KPJ zauzeo odlučniji stav u angažiranju oko obnove djelovanja SKOJ-a. Rukovodstvo KPJ je tada davalo direktive organizacijama SKOJ-a da ubrzaju i pojačaju agitaciju među redovima mladih radnika isticanjem zahtjeva poput zalaganja za šestodnevni radni dan za mlade od 16 do 18 godina, protiv snižavanja nadnica, za pomoć mladim nezaposlenim radnicima na račun države i poslodavca, protiv protjerivanja nezaposlenih radnika u rodna mjesta, za plaću i socijalno osiguranje svih šegrta i ostalo.¹⁰² Kao što je već rečeno, CK KPJ odlučio je obnoviti djelatnost SKOJ-a na proširenoj sjednici, održanoj u drugoj polovici listopada 1933. godine. Do tada su funkciju CK SKOJ-a obavljali tzv. predstavnici SKOJ-a u CK KPJ. Partijskim organizacijama naloženo je da se na terenu što više angažiraju u pružanju pomoći SKOJ-u pri obnavljanju njegovih organizacija. Prva obnovljena organizacija SKOJ-a u Zagrebu bila je u Radionici državnih željeznica. Grupa iskusnih članova KPJ unutar radionice, predvođena Ivanom Krajačićem i Adamom Vajgandom, zadužila je Dušana Mamulu da kao predstavnik partijske organizacije zajedno sa Vinkom Jeđutom i Ivanom Sabolekom ponovno organizira nekada najjaču organizaciju SKOJ-a u gradu. Ta ćelija od 20 članova već iste godine proširila svoj utjecaj na sve odjele u Željezničkoj radionici, a ubrzo se učvrstila i na prostoru cijelog Trnja. Nakon što je Leo Mates uklopio u

¹⁰¹ Rajčević, 1982., 116.-117.

¹⁰² Rajčević, Vojo. 'Revolucionarni omladinski pokret na području Trnja (1918.-1941.)', u: *Zagrebačka općina Trnje u radničkom komunističkom pokretu i socijalističkoj revoluciji* (ur. Mira Kolar-Dimitrijević), Zagreb: IHRPH, 1981., 103.

SKOJ već spomenutu grupu mladih RKOH-ovaca s Trešnjevke, njihov list »Crveni barjak« raspačavan je i u Željezničkoj radionici preko Mamule i Saboleka. Godine 1934., uslijed jačanja SKOJ-a u Trnju, formiran je Rajonski komitet koji je nosio ime »Lenjin«. Skojevcima su tada, zajedno sa članovima KPJ, sudjelovali u organizaciji demonstracija, gotovo svakodnevno ispisivali parole na potezu od Zrinjevca do Trga kralja Petra Krešimira. SKOJ Željezničke radionice ponovno je pokrenuo ilegalni list »Željezničar«, zajednički list SKOJ-a i KPJ. Za razliku od ostalih glasila koja je SKOJ raspačavao po Trnju, poput »Proleter« i »Mladog boljševika«, koji su bili informativnog i instruktivnog karaktera, teme u »Željezničaru« bile su posvećene isključivo prilikama u radionici i problemima željezničkih radnika. Trešnjevački skojevcima su povodom godišnjice Oktobarske revolucije 1934. organizirali proslavu koja se pretvorila u jednu od većih političkih demonstracija tih godina u Zagrebu. Za zaključak o 1934. godini treba navesti da je organizacija SKOJ-a u Zagrebu sa svojih 250-ak članova tada bila najbrojnija i najjača u Jugoslaviji. Unatoč tome, njezini članovi se još uvijek nisu usuđivali otvorenije pristupiti mladima zbog straha od provala ili ubacivanja provokatora. Međutim, po tom su pitanju izuzeci bili samo trnjanska i splitska organizacija SKOJ-a.¹⁰³

Društva »Prijatelj prirode« i »Mladost« – baze djelovanja SKOJ-a s mladima

Radničko planinarsko društvo »Prijatelj prirode«, koje je do 1933. godine bilo pod isključivim vodstvom komunista, činilo je oko 1.200 članova, od kojih su većina bili mladi radnici. U omladinskoj sekciji društva, u kojoj je najaktivniji

¹⁰³ Rajčević, 1982., 117.

bio Janko Gredelj¹⁰⁴ iz Željezničarske radionice, skojevci su organizirali predavanja, čitanje knjiga i časopisa i ostalo. Aktivniji skojevci unutar »Priatelja prirode«, osim već spomenutog Gredelja i tajnika Razdraza, bili su Antun Mrak, Andrija Ramljak, Ivan Sabolek, Franjo Čuljak, Jakob Bauer, Ivan Šiftar, Milan Pripek i drugi. Druga legalna organizacija, koju su trnjanski skojevci koristili za svoje aktivnosti, bilo je kulturno-prosvjetno društvo »Mladost«, osnovano 1935. godine. U »Mladosti« su 1935. godine formirane tri skojevske ćelije vezane uz Rajonski komitet »Lenjin«. Iz ove organizacije šireni su leci i ostali propagandni materijal, održavani marksistički kružoci i ostalo. Budući da je utjecaj komunista u društvu bio značajan, u njegovim prostorijama održavana su predavanja o raznim temama; tako je Dinko Violini održao predavanja o dijalektičkom materijalizmu i marksizmu, učitelj Grgur Karlovčan o prirodnim znanostima, dok su student Vlado Grgošević, Vinko Jeđut, Hanzi Hadžić i ostali držali predavanja o raznim temama.¹⁰⁵ Skojevci su poticali ostale članove društva da sudjeluju u antirežimskim demonstracijama, pa su tako članovi društva bili prisutni na demonstracijama 6. siječnja 1935., povodom godišnjice proglašenja Šestojanuarske diktature. Kada je u tadašnjem kinu »Luxor« u Nikolićevoj ulici (danas kino »Europa« u Varšavskoj ulici) emitiran sovjetski film »Čeljuskinci«, skojevci i članovi KPJ organizirali su demonstracije. Tom su prilikom demonstranti, pod zaštitom udarnih grupa, prošli Nikolićevom noseći crvenu zastavu u dva smjera prema Jelačićevom i

¹⁰⁴ Janko Gredelj (Zagreb, 1916. – Zagreb, 1941.), član Tehnike CK KPH i jedan od organizatora ustaničkih akcija po Zagrebu 1941. Radio je u Željezničarskoj radionici i još kao šegrt bio povezan s pripadnicima radničkog pokreta. Godine 1937. službeno je postao član SKOJ-a, a 1938. član KPJ. Bio je aktivan u kulturno-prosvjetnom društvu »Mladost« i planinarskom društvu »Priatelj prirode«. Tijekom trajanja Španjolskog građanskog rata organizirao je prikupljanje priloga za pomoć braniteljima Republike. Nakon okupacije Jugoslavije i uspostave NDH 1941. bio je zadužen za formiranje udarnih grupa u Željezničkoj radionici. Sudjelovao je u više akcija po gradu. U ljeto iste godine zarobili su ga ustaše, ali je ubrzo pušten zbog nedostatka dokaza. Od jeseni radi u ilegalnoj Tehnici CK KPH u Klaićevoj ulici. Ustaški agenti provalili su Tehniku 23. prosinca i u okršaju ranili Gredelja. Izdahnuo je u bolnici na Vinogradskoj cesti.

¹⁰⁵ HDA, MPRRP, MG-9/I-4.

Preradovićevom trgu, uzvikujući parole protiv Zakona o zaštiti države, za oslobođenje političkih zatvorenika i ostalo. Unatoč intervenciji policije, o efikasnoj organizaciji demonstracija govori činjenica da nitko od demonstranata nije bio uhićen. Još jedan primjer uspješnih demonstracija desio se 7. studenog 1935., povodom proslave godišnjice Oktobarske revolucije na Trnju, kada je oko 600 radnika pjevalo revolucionarne pjesme, uzvikivalo parole i mahalo sa dvije crvene zastave. Trnjanski skojevci potakli su i demonstracije pred njemačkim konzulatom na Zrinjercu 20. listopada 1935. godine. Tom je prilikom zbog sudjelovanja policija uhitila Dušana Zlatića, bravarskog pomoćnika u Željezničkoj radionici.¹⁰⁶

Velika provala 1935.; aktivnosti u duhu politike *Narodne fronte*

Godine 1935., zagrebačka organizacija SKOJ-a brojala je oko 250 članova podijeljenih u 38 ćelija. U travnju se desila manja provala i tom su prilikom uhićeni Dušan Mamula i Dragutin Mance. Budući da ništa nisu priznali na policiji, daljnje provale su onemogućene. Na mjesto Mamule, koji je pred sudom osuđen na tri godine robije, u Rajonski komitet KPJ kooptiran je Antun Mrak, a za sekretara RK »Lenjin«, umjesto Mamule, postavljen je Ivan Sabolek, a zatim Vinko Jeđut,¹⁰⁷ dok su članovi bili Janko Gredelj i Andrija Humljak. Jeđut je te

¹⁰⁶ Rajčević, 1981., 104.

¹⁰⁷ Vinko Jeđut (Breška Poljana kraj Ivanić-Grada, 1914. – Kalnik, 1944.), kao kvalificirani radnik bio je zaposlen u Željezničarskoj radionici u Zagrebu. Član SKOJ-a postao je 1933, a član KPJ 1935. godine. Bio je jedan od osnivača društva »Mladost« na Trnju 1934. godine. Od 1939. bio je rukovoditelj željezničkog rukovodstva. U ljeto 1941. uhićen je i odveden u logor Kerestinec. Iz logora je prebačen u bolnicu iz koje je ilegalnim kanalom izvučen i prebjegao među moslavačke partizane. U jesen 1944. bio je izabran za sekretara Okružnog komiteta KPJ za Čazmu. Poginuo je u borbama na Kalniku. Nakon rata, po njemu je trnjansko kulturno-umjetničko društvo nazvano »Vinko Jeđut« (1990-ih ime promijenjeno u KUD »Željezničar«).

godine bio izabran za člana Pokrajinskog komiteta KPJ Hrvatske i Slavonije, a Sabolek najprije za sekretara PK (zadužen za selo), a na Četvrtoj konferenciji SKOJ-a¹⁰⁸ za organizacijskog sekretara CK SKOJ-a.¹⁰⁹ Travanjska provala je onemogućila planove trešnjevačkih skojevaca da formiraju poseban Rajonski komitet. Naime, tada je 30 mladih simpatizera primljeno u SKOJ, ali je zbog provale RK formiran tek u drugoj polovini 1935. godine.¹¹⁰

Dok je organizacija KPJ radila na formiranju *Narodne fronte*, odnosno široke koalicije svih antifašistički raspoloženih snaga uslijed jačanja fašizma u Europi, SKOJ se također istodobno angažirao na stvaranju ekvivalenta *Narodnoj fronti*, *Saveza radne omladine grada i sela*. Odluku o osnivanju *Saveza* donio je Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku 20. srpnja obvezavši Mirka Tomčića, tadašnjeg sekretara MK SKOJ-a za Zagreb i člana CK SKOJ-a, da pokrene mjere za legalizaciju *Saveza*. Ostatak ljeta, organizacija zagrebačkog SKOJ-a posvetila je agitaciji među mladima za pristupanjem *Savezu radne omladine grada i sela* koristeći ljetne izlete u okolici Zagreba, na kojima su sudjelovali i lijevo orijentirani sljedbenici *Hrvatske seljačke stranke*. Na jednom od tih izleta 18. kolovoza izabran je Akcioni odbor *Saveza* u koji su bili izabrani Dragutin Kepec, Franjo Čus, Marko Mušnjak, Franjo Škurina, Paula Štahan, Ruža Turković, Ivan Sokolčić i ostali. Za to su vrijeme studenti Sveučilišta pokrenuli osnutak dvaju kulturnih udruženja, »Svjetlosti« i »Kulturnog udruženja studenata pacifista«, oko kojih su se okupljali skojevci i njihovi simpatizeri.¹¹¹ Krajem 1935. godine, velika provala zahvatila je organizacije KPJ i SKOJ-a po Hrvatskoj. Tada su na Trnju bili uhićeni Vinko Jeđut, Ivan Sabolek, Vinko Mušković, Franjo Mihal i Ivan Ribarić. Samo je Sabolek osuđen na tri godine robije, dok su ostali pušteni,

¹⁰⁸ Vinko Jeđut i Ivan Sabolek su bili delegati na mjesnoj, pokrajinskoj i Četvrtoj zemaljskoj konferenciji SKOJ-a, održanoj u Ljubljani u rujnu 1934., kada je izabran novi CK SKOJ-a na čelu s Borisom Kidričem.

¹⁰⁹ Rajčević, 1981., 105.

¹¹⁰ Rajčević, 1982., 118.

¹¹¹ Isto.

vratili se na posao i nastavili komunističku aktivnost. Krajem prosinca bili su uhićeni Andrija Humljak, Antun Mrak i Ivan Šiftar, ali je ostatak trnjske skojevske organizacije ostao nekompromitiran.¹¹²

Raspuštanje SKOJ-a 1936. i ponovna obnova

Pogrešno interpretirane i sprovedene odluke Šestog kongresa Komunističke omladinske internacionale dovele su 1936. godine do raspuštanja pojedinih skojevskih organizacija diljem države. Naime, sekretar Kominterne Georgi Dimitrov se na njenom Sedmom kongresu 1935. osvrnuo na veliku ulogu koju bi mladi trebali igrati u borbi protiv fašizma, te je stoga uputio poruku svim komunističkim partijama da se prestanu odnositi tutorski prema svojim omladinskim organizacijama. Detaljnija razrada tih zaključaka prepuštena je Šestom kongresu Komunističke omladinske internacionale, na kome su delegati iz Jugoslavije bili Boris Kidrič, Karlo Luter i Vjeko Ivanišević. Kidrič se tada suprotstavio radikalnim zaključcima Kongresa, od toga da samo površno treba reorganizirati omladinske organizacije do toga da ih treba totalno raspustiti i njihovu djelatnost prenijeti u legalne omladinske organizacije, i umjesto toga zagovarao kompromisnu, središnju liniju. Sredinom studenog 1935., održana je sjednica CK KPJ na kojoj je Kidrič podnio izvještaj o platformi na temelju koje je SKOJ trebao biti reorganiziran odnosno da se pojedine ćelije ukinu nakon što se njihova djelatnost prenese na legalno tijelo. Međutim, neke organizacije su krivo interpretirale direktivu, te su od siječnja 1936. počeli stizati izvještaji iz Hrvatske, Slovenije i Srbije iz kojih se moglo iščitati da su direktive CK shvaćene kao zahtjev za raspuštanjem organizacija SKOJ-a. Neke od najvećih organizacija u zemlji su raspuštene, njihovi »najbolji« članovi

¹¹² Rajčević, 1981., 105.

primljeni su u KPJ, a ostali su »raspušteni«. Josip Broz, koji je do kraja 1936. godine već postao organizacijski sekretar CK KPJ, situaciju je ocijenio kaotičnom.¹¹³ Razvoj SKOJ-a je uglavnom bio usporen, sve do Brozova dolaska na čelo CK KPJ 1937. godine. Bosiljka Beba Krajačić, koja je vodila Tehniku CK SKOJ-a nakon uhićenja Lea Matesa, opisala je da je u zimu 1936. dobila naredbu da raspusti skojevsku organizaciju u Željezničkoj radionici. Prenijela je direktivu skojevcima da iz ilegalnog djelovanja pređu u legalne organizacije, da djeluju u sindikatima, rade u mljekarama, brijačnicama, zadrugama i tamo djeluju na pridobivanje mladih. Način na koji su skojevci primili ovu vijest opisala je ovako: »Bio je to šok. Ljudi utučeni (...) Zanimemili. Osjećali su se kao da ih eliminiramo«. Tada je trnjanska organizacija SKOJ-a bila formalno raspuštena. Oni su ipak nastavili djelovati u KPJ ili u URSS-ovim sindikatima. U to je vrijeme i policija pokušala neutralizirati djelatnost »Mladosti«, ali nakon kratkotrajnog zastoja, društvo ponovno aktivno djeluje od veljače 1937. godine. Tada je bio izabran novi odbor čiji je predsjednik bio Hanzi Hadžić, a tajnik Vinko Jeđut. Društvo je tada brojalo više od tisuću članova. Tijekom 1937., mladi komunisti stekli su prevladavajući utjecaj i u Sportskom klubu »Trnje«, u kome su da tada utjecaj držali frankovci i desni HSS-ovci.¹¹⁴ Na Trešnjevci, ni frankovci ni klerikalci, pa ni HSS-ovci, čak ni nakon 1937. godine, tijekom koje su pojačali lobiranje među mladima za pristup njihovim redovima, nisu uspjeli privući nešto značajniji broj pod svoje okrilje. Policija je te godine zabranila djelovanje »Priatelja prirode«, pa su članovi KPJ preko URS-ovih sindikata osnovali Radničko-planinarsku zajednicu koja je nastavila djelatnost svog prethodnika.¹¹⁵

¹¹³ Rajčević, 1982., 119-120.

¹¹⁴ Rajčević, 1981., 106.

¹¹⁵ Rajčević, 1982., 120.

Rad SKOJ-a na omasovljenju vlastitih redova

Dolaskom na čelo CK KPJ, Josip Broz je u proljeće 1937. formirao Centralnu omladinsku komisiju na čelu s Ivom Lolom Ribarom. U svibnju je u listu »Proleter« objavio članak o novim zadacima obnovljenog SKOJ-a, koji moraju biti posvećeni stvaranju široke antifašističke fronte mladih, povezivanju s ostalim masovnim organizacijama i ostalo. Premda tijekom 1937. organizacije SKOJ-a u Zagrebu još uvijek nisu bile obnovljene, njihovi bivši članovi djelovali su u legalnim organizacijama. Tako je u sklopu društva »Mladost« bio formiran odbor za pomoć španjolskim dobrovoljcima, koji je isprva bio zadužen za slanje boraca u Španjolsku, a zatim je uglavnom prikupljao materijalnu pomoć za dobrovoljce. Društvo je ubrzo postalo centrala za prikupljanje pomoći dobrovoljcima na razini cijelog Zagreba. Tom akcijom je rukovodila Dina Zlatić. Ivan Krajačić Stevo tada je bio jedan od radnika s Trnja koji je pošao u Španjolsku. Članstvo *Crvene pomoći* tada je na Trešnjevci brojalo preko 1.000 osoba.¹¹⁶

Na Zagrebačkom sveučilištu, odnosi između lijevo orijentiranih studenata i opredijeljenih frankovaca postali su posebno napeti nakon izbijanja Španjolskog građanskog rata. Velika tučnjava između dvije grupacije, u kojoj je sudjelovalo preko 200 studenata, izbila je 14. travnja 1937. na tadašnjem Trgu kralja Aleksandra, kod Hrvatskog narodnog kazališta. Nakon intervencije policije, studenti su se razbježali, ali su se pojedine grupe zadržale u centru grada. U blizini tadašnjeg studentskog doma u Runjaninovoj ulici, frankovci su presreli komunističkog simpatizera i studenta prava, Krstu Ljubičića,¹¹⁷ i izboli

¹¹⁶ Rajčević, 1981., 107.

¹¹⁷ Krsto Ljubičić (Arbanasi kraj Zadra, 1915. – Zagreb, 1937.), student prava. Nakon završetka srednje škole, upisao je Pravni fakultet u Zagrebu. Bio je član lijevo orijentiranog studentskog društva »Svjetlost«. Nakon velike tučnjave lijevo i desno orijentiranih studenata 14. travnja 1937., grupa frankovaca na čelu s Grgom Erešom i Franjom Nevistićem (kasniji ustaški dužnosnici u NDH) presrela ga je i ubila.

ga nožem. Ubijeni Ljubičić bio je jedna od prvih žrtava frankovačkog nasilja. Dana 16. travnja, oko 10,000 ljudi ispratilo je njegovo tijelo iz Zagreba, upućeno na sahranu u rodni kraj.¹¹⁸

Osim što su 1939. godinu obilježile demonstracije komunista protiv sporazuma Cvetković–Maček, skojevci i članovi KPJ su sudjelovali u demonstracijama 15.000 ljudi (od kojih su gotovo polovinu činili mladi) kada su Dragiša Cvetković i Vladko Maček 3. prosinca 1939. došli na otvorenje Savskog mosta.¹¹⁹ Iako su mladi komunisti ponovno bili poprilično aktivni u Trnju, policiji nijednom nije pošlo za rukom da izvrši ijednu veću provalu. Prema izjavi Marka Belinića, Peti rajon je uoči rata imao 97 članova KPJ i oveći broj članova SKOJ-a. Tada je naročito bila aktivna skojevska organizacija Zanatske škole radionice na čelu s Ivanom Lazićem. Sekretar PK SKOJ za Hrvatsku je do Šeste konferencije SKOJ-a ponovno bio Dušan Mamula, a u Mjesnom komitetu Stjepan Škrnjug, koji je uoči rata bio sekretar Petog rajonskog komiteta SKOJ-a.¹²⁰

Godinu 1940. obilježila je zabrana legalnog djelovanja *Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije*. Prema izjavi Lea Albaharija, tadašnjeg predsjednika društva »Mladost« i člana SKOJ-a, velik dio mladih koji je do tad bio aktivan u URSSJ-u prešao je djelovati u »Mladost«, te su tih dana prostorije društva bile prepune i bio je problem organizirati aktivnosti za sve članove.¹²¹ Ova je godina bila ispunjena velikim brojem demonstracija, od kojih vrijedi istaknuti prvomajske i tzv. lipanjske demonstracije, u kojima je među ostalim istican zahtjev za puštanjem španjolskih dobrovoljaca u domovinu. Na tim je demonstracijama policija upotrijebila vatreno oružje, pa je tom prilikom radnik

¹¹⁸ Rajčević, Vojo. *Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu 1918-1941*. Zagreb: Mladost, 1959., 234.

¹¹⁹ Rajčević, 1982., 124.

¹²⁰ Rajčević, 1981., 107.

¹²¹ HDA, MPRRP, MG-9/I-4.

Marijan Butković bio teže ranjen i kasnije preminuo u bolnici. Na prvomajskoj proslavi sudjelovalo je oko 15.000 ljudi, oko 30.000 obustavilo je rad, a ispred Hrvatskog narodnog kazališta mladi studenti i srednjoškolci sukobili su se s policijom. Prema izjavi Antuna Bibera Teheka, MK KPJ je krajem kolovoza na Jelačićevom trgu organizirao demonstracije protiv rata, skupoće namirnica i ostalog, ali je policija ubrzo rastjerala demonstrante.¹²² Sljedeće demonstracije organizirane su 7. rujna u organizaciji MK KPJ i SKOJ-a, i bile su ponovno usmjerene protiv rata, visokih cijena te zbližavanja Jugoslavije s osovinom Rim–Berlin. Nakon govora kojeg je održao Stipe Ugarković pred kinom na trnjanskoj cesti, demonstranti su se uputili Trnjanskom i Varaždinskom cestom (današnja Ulica grada Vukovara), gdje su se sukobili s policijom. Demonstracije su se uskoro raširile čitavim južnim dijelom grada, ali ih je policija ubrzo suzbila. Okršaja demonstiranja s policijom također je bilo i na Trešnjevačkom trgu.¹²³ Posljednje veće demonstracije organizirane su 28. ožujka 1941. nakon stupanja Jugoslavije u Trojni pakt, kada su se dvije kolone demonstiranja sa Trešnjevke i Trnja gibale prema Jelačićevom trgu. Do trga se probila kolona s Trnja, dok je trešnjevačku zaustavila policija kod podvožnjaka na Savskoj cesti.¹²⁴ Ovim demonstracijama rukovodio je u ime CK KPJ Aleksandar Ranković.¹²⁵ Skori dolazak rata i na granice Jugoslavije predosjećao se i među članovima SKOJ-a. Organizacije su prikupljale pomoć i materijal koji im je uskoro mogao zatrebati. Tih su se dana vršile pripreme za ratno stanje, intenzivirao rad u društvima gdje su komunisti imali utjecaja, a prikupljenu novčanu i materijalnu pomoć uručivana *Narodnoj pomoći*.¹²⁶

¹²² Rajčević, 1981., 107.

¹²³ Rajčević, 1982., 124.

¹²⁴ Rajčević, 1981., 108.

¹²⁵ HDA, MPRRP, MG-9/IV-26.

¹²⁶ HDA, MPRRP, MG-9/I-4.

V. Zaključak

Zagreb je od nekadašnjeg grada periferije u Austro-ugarskoj monarhiji nakon 1918. godine postao značajan industrijski centar u novoj državi, Kraljevini SHS. U takvim se uvjetima u gradu formirala i djelovala jaka organizacija SRPJ(k)/KPJ. Podrška građana KPJ posebno se izrazila na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920., kada su komunisti, s nesuđenim gradonačelnikom Svetozarom Delićem, osvojili većinu mandata. Uzlet KPJ tijekom prvih godina Kraljevine SHS prekinula je zabrana legalnog djelovanja 1921. godine i višegodišnji progon monarhističkih vlasti. KPJ je nakon toga smanjila svoju aktivnost i utonula u frakcijske borbe. Konačan početak borbe protiv frakcionaštva pokrenulo je novoizabrano rukovodstvo na čelu s Đurom Đakovićem. Međutim, Šestojanuarska diktatura je od 1929. označila pojačane progone komunista, uhićenja i osude na višegodišnje kazne, a nerijetko i smaknuća ili mučenja do smrti. Aktivnost preostalih kadrova u zemlji dodatno je oslabjela preseljenjem većine članova rukovodstva KPJ u inozemstvo do 1931. godine. Popuštanjem terora nakon donošenja tzv. Oktroiranog ustava, djelatnost KPJ u Zagrebu se polagano obnavlja i ponovno se uspostavljaju veze gradskih ćelija s rukovodstvom KPJ. Nakon atentata na kralja Aleksandra, glavnog nositelja diktature, 1934. godine, započinje konkretniji oporavak KPJ, zahvaljujući priljevu novih članova, ali i djelovanju komunista preko raznih kulturno-umjetničkih društava i sindikata. Od sredine 1930-ih godina, pa do osovinske okupacije Jugoslavije 1941. godine, politička platforma KPJ temeljila se na politici *Narodne fronte* odnosno uključanju najširih slojeva svih antifašistički nastrojenih građana i organizacija pod jednu krovnu organizaciju. U duhu te politike, rukovodstvo KPJ pokrenulo je inicijativu za osnutkom *Stranke radnog naroda*, koja je djelovala legalno da bi komunisti preko nje

dopirali do što više ljudi i simpatizera. Rukovodstvo KPJ usvojilo je i veći senzibilitet prema nacionalnom pitanju. Tih godina pokrenuta je inicijativa, a zatim i formiranje dviju partija unutar KPJ, KP Hrvatske i KP Slovenije, 1937. godine. Paralelno s time, Josip Broz Tito postupno se uspinjao u hijerarhiji KPJ, da bi odabir novog rukovodstva partije na Petoj zemaljskoj konferenciji 1940. označio završetak konsolidacije KPJ i trenutak kada je Tito i službeno, po direktivi Kominterne, preuzeo vodstvo. Završetak razdoblja konsolidacije označio je napuštanje narodnofrontovske politike (u skladu sa stavovima Kominterne nakon sporazuma Molotov-Ribbentrop) i uvođenje pojačane discipline među partijskim članstvom. Radilo se o pripremama za ratno stanje, jer je u to vrijeme rat već zahvatio dobar dio Europe, od zračnih borbi nad Velikom Britanijom, kapitulacije Francuske te okupacije Danske, Norveške i ostalih zemalja. Njemačka, Italija i Japan potpisali su Trojni pakt 27. rujna 1940., kome su se do kraja godine pridružile Mađarska, Rumunjska, marionetska Slovačka, a u ožujku 1941. i Bugarska. Bilo je i više nego očito da će i Jugoslavija biti uvučena u ratni vihor. Vladina zabrana *Ujedinjenog radničkog sindiklanog saveza Jugoslavije*, pod kontrolom komunista, u prosincu 1940. godine, nije isuviše destabilizirala djelovanje KPJ. Stupanje Jugoslavije u Trojni pakt 25. ožujka 1941. i puč generala Simovića dva dana kasnije nisu zatekli komuniste nespremnima. Članstvo je reagiralo odmah, sudjelujući u organizaciji i održavanju prosvjeda i demonstracija protiv Trojnog pakta. Nakon okupacije zemlje i proglašenja kvislinške NDH uslijedila je višemjesečna konsolidacija ustaške vlasti. Zagrebački komunisti su ovu situaciju iskoristili da što više učvrste ilegalne veze KPJ i mrežu *Narodne pomoći* po gradu, održavane još od doba međuratnog ilegalnog djelovanja. S tim su iskustvom krenuli, ne samo u oružani otpor na ulicama grada u vidu diverzija i atentata, nego i u prikupljanje svih materijalnih potrepština preko *Narodne pomoći*, koje su zatim upućivane pripadnicima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Preko tih

ilegalnih kanala, velik broj građana Zagreba spasio se od progona ustaških vlasti, ali i sigurno dospijevao do partizanskih redova.

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1372, Memoari pripadnika radničkog i revolucionarnog pokreta

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1723, Gradski komitet SKH Zagreb, Komisija za historiju ZOSK

Memoari

Bakarić, Vladimir. 'Susreti s Titom', u *Zbornik sjećanja: Zagreb 1941-1945*. 1. sv. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

Članci

Janjatović, Bosiljka. 'O nekim aspektima djelovanja KPJ u zagrebačkim sindikatima i preuzimanju vodeće uloge u URSSJ-u u razdoblju 1933-1941. godine', u: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata* (ur. Dušan Bilandžić et al.), Zagreb: IHRPH, 1968., 255.-285.

Janjatović, Bosiljka. 'Revolucionarni sindikalni pokret', u: *Crvena Trešnjevka* (ur. Drago Zdunić i Slobodan Žarić), Zagreb: Spektar, IHRPH, 1982., 124.-138.

Janjatović, Bosiljka i Mira Kolar-Dimitrijević. 'Pretvaranje URSSJ-ovih sindikata u organe klasne borbe (1929-1941)', u: *Zagrebačka općina Trnje u radničkom*

komunističkom pokretu i socijalističkoj revoluciji (ur. Mira Kolar-Dimitrijević), Zagreb: IHRPH, 1981., 120.-136.

Jelić, Ivan. 'Komunistička partija Jugoslavije u društveno-političkom razvoju Zagreba između dva svjetska rata', u: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata* (ur. Dušan Bilandžić et al.), Zagreb: IHRPH, 1968., 9.-45.

Kolar-Dimitrijević, Mira. 'Položaj trešnjevačkog radništva', u: *Crvena Trešnjevka* (ur. Drago Zdunić i Slobodan Žarić), Zagreb: Spektar, IHRPH, 1982., 82.-88.

Koprivica-Oštrić, Stanislava. 'Razvoj KPJ u Zagrebu i na Trnju u razdoblju od 1929. do 1941. godine', u: *Zagrebačka općina Trnje u radničkom komunističkom pokretu i socijalističkoj revoluciji* (ur. Mira Kolar-Dimitrijević), Zagreb: IHRPH, 1981., 86.-92.

Koprivica-Oštrić, Stanislava. 'Djelatnost KPJ na Trešnjevci', u *Crvena Trešnjevka* (ur. Drago Zdunić i Slobodan Žarić), Zagreb: Spektar, IHRPH, 1982., 88.-109.

Petrović, Ljubica. 'Revolucionarni sindikalni pokret u Zagrebu 1929-1932. godine', u: *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata* (ur. Dušan Bilandžić et al.), Zagreb: IHRPH, 1968., 242.-254.

Rajčević, Vojo. 'Revolucionarni omladinski pokret na području Trešnjevke od 1918. do 1941.', u: *Crvena Trešnjevka* (ur. Drago Zdunić i Slobodan Žarić), Zagreb: Spektar, IHRPH, 1982., 109.-124.

Rajčević, Vojo. 'Revolucionarni omladinski pokret na području Trnja (1918.-1941.)', u: *Zagrebačka općina Trnje u radničkom komunističkom pokretu i socijalističkoj revoluciji* (ur. Mira Kolar-Dimitrijević), Zagreb: IHRPH, 1981., 93.-108.

Literatura

Atlagić, David (ur). *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*. Izdavački centar Komunist, Rad, 1985.

Bilandžić, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi 1918.-1985*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.

Goldstein, Ivo, Slavko Goldstein. *Tito*. Zagreb: Profil, 2015.

Janjatović, Bosiljka. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002.

Pavlaković, Vjeran. *Yugoslav Volunteers in the Spanish Civil War*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2016.

Sentić, Marija, Narcisa Lengel-Krizman. *Revolucionarni Zagreb 1918-1945: kronologija*, Zagreb: Školska knjiga, 1979.